

1.ÜNİTE: TARİH VE ZAMAN

TARİH NEYE DENİR?

Tarih, toplumların geçmişteki önemli olay ve olgularını, **yer ve zaman** göstererek **sebep-sonuç** ilişkisi içinde, kaynaklara dayalı olarak inceleyen ve objektif (tarafsız) olarak günümüze aktaran bir sosyal bilim dalıdır.

- İnsanoğlunun faaliyetleri ve eserleri ile doğa olaylarının sonuçları (göçler gibi) tarihin konusudur.
- Tarihî olaylar arasında sebep-sonuç ilişkisi vardır.
- Zamanı geriye döndürmek mümkün olmadığından tarih biliminde deney ve gözlem uygulanamaz.
- Tarihî olaylar, olayın yaşandığı dönemin şartlarına göre değerlendirilmelidir.

OLAY VE OLGU

Olay: Kısa sürede meydana gelen gelişmelerdir. Örnek: İstanbul'un fethi.

Olgı: Olayın sonucuna bağlı olarak meydana gelen uzun sürede meydana gelen değişimlerdir. Örnek: İstanbul'un Türkleşmesi.

OLAY	OLGU
Kısa süreli bir olaydır.	Süreklilik gösterir.
Biriciktir, özgündür.	Geneldir.
Tekrarlanamaz.	Tekrar edilebilir.
Somut bilgiler içerir.	Soyut bilgiler içerir.
Belirli bir yer ve zaman bildirir.	Belirli bir yer zaman söz konusu değildir.

TARİH BİLİMİNİN YÖNTEMİ

Kaynaklar, "tarihçinin kullanım önceliğine göre" ikiye ayrılır:

- Birinci El Kaynak (Ana kaynak):** Tarihi olayın geçtiği döneme ait belge ve buluntulardır.
- İkinci El Kaynak:** Birinci el kaynağın kullanılması ile meydana getirilen eserlerdir.

Kaynaklar, "malzemenin türüne" göre;

- ✓ **Yazılı Kaynaklar:** Ferman, kitabe, mühür, para, hatıra, tablet, şecere (soy kütüğü), anal (yıllık) vb.
- ✓ **Sözlü Kaynaklar:** Destan, efsane, menkıbe, atasözü, şiir vb.
- ✓ **Sesli ve Görüntülü Kaynaklar:** Resim, fotoğraf, film, video bandı vb.
- ✓ **Gerçek Eşya ve Nesneler:** Arkeolojik buluntular, mezarlar, madenden yapılmış eşyalar vb.

TARİH BİLİMİNE YARDIMCI OLAN BİLİM DALLARI

Kronoloji: Tarihî olay ve olguların gerçekleşme zamanını tespit ederek sıralayan bilimdir.

Coğrafya: İnsan ve mekânın etkileşimini araştıran bilimdir.

Diplomasi: Siyasi belgeleri (resmî evrak ve yazışmaları) değerlendiren bilimdir.

Arkeoloji: Özellikle tarih öncesi dönemlere ait toprak ve su altındaki eserleri inceleyen bilimdir.

Heraldik: Armaları inceleyen bilim dalıdır.

Etnografya: Toplumların örf, adet ve yaşayışlarını inceleyen bilimdir.

Antropoloji: İnsan ırkını (iskelet yapısını) inceleyen ve kültürlerin gelişimini araştıran bilimdir.

Nüvizmatik: Paraları inceleyen bilimdir.

Paleografi: Eski yazıları inceleyen bilimdir.

Filoloji: Toplumların dillerini inceleyen bilimdir.

Epigrafi: Kitabeleri ve mezar taşlarını inceleyen bilimdir.

TARİH ÖĞRENMENİN FAYDALARI

- * Millî kimliğin (dolayısıyla millî birlik ve beraberliğin) oluşmasına katkı sağlar.
(Millî kimliği oluşturan unsurlar: Dil, tarih birliği, din, ülkü birliği, coğrafi birliktelik)
- * Bireylere kendi milletine aidiyet duygusu kazandırır.
- * Sorgulama, eleştirel ve çok yönlü düşünme/araştırma ve kanıt kullanma becerisi kazandırır.
- * Geçmişin ışığında bugünün ve yarının aydınlatılmasını sağlar.
- * İnsanların empati kurarak diğer milletleri ve evrensel değerleri öğrenmesini sağlar.
- * İnsanlara tarih bilinci kazandırır ve milletlerin ortak hafızasını biçimlendirir.

ZAMANIN TAKSİMİ

TARİHİN DÖNEMLENDİRİLMESİ

Yazının bulunmasından önceki zamanlar **tarih öncesi dönem**, yazının bulunmasından sonraki zamanlar ise **tarihî dönem** olarak adlandırılmıştır. Geçmişin dönemlendirilmesinde farklı toplum ve kültürler kendi tarihlerindeki önemli olayları esas almışlardır. Avrupa merkezli dönemleştirmede batı toplumlarının tarihî gelişim aşamaları (kölelik, feodalizm, kapitalizm) dikkate alınmıştır. Bu dönemlendirme Türk tarihiyle örtüşmemektedir.

TAKVİM SİSTEMLERİ

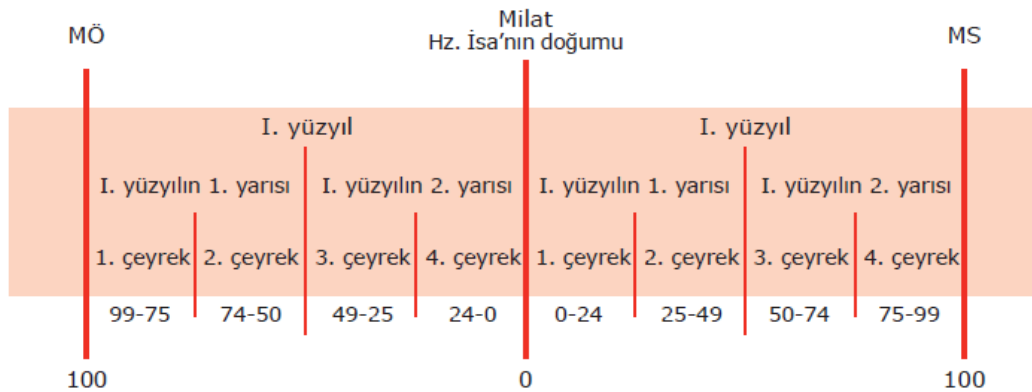
- Takvim, zamanı yıllara, aylara, haftalara ve günlere ayıran çizelgedir.
- Takvimler, Güneş Yılı ve Ay Yılı esasına göre düzenlenir. Ay'ın Dünya etrafındaki on iki tur dönüşü sırasında geçen süreye (354 gün) "**ay yılı**" denir. Dünyanın Güneş etrafındaki bir tur dönüşü sırasında geçen süreye (365 gün 6 saat) "**güneş yılı**" denir.
- Toplamlar, yaşamlarını en çok etkileyen olayı takvimlerinin başlangıcı olarak belirlemişlerdir. Örneğin Yunanlılar ilk olimpiyat oyunlarının yapıldığı MÖ 776'yı, Müslümanlar 622'de Hz. Muhammed'in Mekke'den Medine'ye hicretini başlangıç yılı olarak kabul ettiler.

TÜRKLERİN TARİH BOYUNCA KULLANDIĞI TAKVİMLER

- * **12 Hayvanlı Türk Takvimi:** Türklerin kullandığı ilk takvimdir. Hangi tarihten itibaren kullanıldığı bilinmemektedir. İslamiyet'ten önce Orta Asya'da Kök Türkler ve Uygurlar tarafından kullanılmıştır. Bu takvimde yıllar (yılan, tavuk, tavşan gibi) hayvan adları, aylar ise sayılar ile belirtilmiştir.
- * **Hicrî Takvim:** Türklerin İslamiyet'in kabulünden sonra kullandığı ilk takvimdir. Hz. Muhammed'in hicret yılını (622) başlangıç kabul eden takvimdir. Bu takvimde bir yıl 354 gündür. Günümüzde İslam dünyasında dinî gün ve bayramların belirlenmesinde kullanılmaktadır. Hz. Ömer döneminde oluşturuldu.
- * **Celâfî Takvim:** Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah tarafından Ömer Hayyam başkanlığındaki bir astronomi heyetine hazırlanmıştır. Başlangıç yılı 1079'dur.
- * **Rûmî Takvim:** Osmanlı Devleti'nde "**malî**" amaçla kullanılan takvimdir. 1839'da resmen kullanılmaya başlanmıştır. Mart ayı ilk aydır. Miladi takvimle arasında 584 yıllık fark vardır.
- * **Miladi Takvim:** Temelini Mısırlıların attığı bu takvim, günümüzde en yaygın kullanılan takvimdir. Bu takvimde bir yıl 365 gündür. Hz. İsa'nın doğum yılı (0), başlangıç kabul edilir. Ülkemizde 1 Ocak 1926'dan beri resmen kullanılmaktadır.

Not: Hicrî Takvim ay yılı, diğer takvimler güneş yılı esasına göre hazırlanmıştır.

YÜZYIL KAVRAMI

- * MS 571 yılı, 6. yüzyılın 2. yarıyılı ve 3. çeyreğidir.
- * MÖ 571 yılı, MÖ 6. yüzyılın 1. yarıyılı ve 2. çeyreğidir.
- * MS 21. yüzyıl; 2000 yılında başlar, 2099 yılında biter.
- * MÖ 21. Yüzyıl; 2099 yılında başlar, 2000 yılında biter.

2.ÜNİTE: İNSANLIĞIN İLK DÖNEMLERİ

İNSANLIĞIN İLK İZLERİ

Günümüzden yaklaşık 2,5 milyon yıl önce dünya buzullarla kaplı idi. Dünyada iklimin insan yaşamına uygun hâle gelmesiyle birlikte «**Bereketli Hilal**» (Güneydoğu Anadolu Bölgesi ve Mezopotamya) diye adlandırılan coğrafyada ilk insan yerleşimleri ortaya çıkmıştır.

İlk İnsanların Hayat Tarzı ve Geçim Kaynakları

Arkeolojik kazılar sonucunda elde edilen araç ve gereçler (çakmaktaşı, obsidyen (volkanik cam), kemik, boynuz, tahta ve pişmiş kilden yapılmış aletler), mağaralar, kerpiçten ilkel konutlar tarih öncesi döneme ayna tutar.

Uzun süre avcı-toplayıcı ve konar-göçer bir yaşam tarzı süren insanoğlu, zamanla (avcılık-toplayıcılık faaliyetleri ile birlikte) yerleşik yaşam tarzına geçti. **Yerleşik hayatın sonucunda meydana gelen değişiklikler:**

- *Tarımsal üretim başladı; insanlar üretici konuma geçti.*
- *İnsanoğlu; sırasıyla doğal barınaklarda, kendi yaptığı barınaklarda¹, köylerde ve şehirlerde yaşadı.*

¹ Yerleşik yaşama geçiş ve nüfusun artışı ile birlikte insanlar, zamanla belli bir kısmı toprağa gömülü ve yuvarlak planlı **kulübede** ve daha sonra da **megaron** (bir ön giriş ile gerisinde dikdörtgen bir salondan oluşan ev tipi) ve **ızgara planlı** yapılarda yaşamaya başlamıştır.

- Bazı hayvanlar evcilleştirildi.
- Bitki liflerinden ve hayvan ürünlerinden elbiseler yapıldı.
- Daha kolay beslenme yollarının öğrenilmesi sonucunda nüfus artmaya başladı.
- Kilden yapılan çanak-çömlekler zamanla ateşte pişirilerek daha dayanıklı hale getirildi.
- Üretim fazlası malların satılmasıyla ticaret başladı.

Tarih Öncesi Dönemde Anadolu'yu Aydınlatan Yerleşim Yerleri

- **Göbeklitepe (Şanlıurfa):** Buradaki kazı çalışmalarında 12 bin yıl öncesine ait dinî ve ayinsel amaçlı yapılar bulundu. Bu yapılar, merkezde ikiz (T) şeklinde dikilitaş ile onu çevreleyen taşlar ve duvarlardan oluşmaktadır. **Göbeklitepe, en erken tarihli dinî mimari özelliğine sahip yerleşim yeridir.**
- **Çatalhöyük (Konya):** Burada ezme ve öğütme taşlarının bulunması, buradaki insanların kendi ekmek ihtiyacını karşıladıklarını göstermektedir. Ayrıca köpek ve sığır burada evcilleştirilen hayvanlar arasındadır. Çatalhöyük, "UNESCO Dünya Mirası" listesinde yer almaktadır. **Çatalhöyük yerleşkesi, Anadolu'daki ilk kent yerleşim yerlerinden biridir.**
- **Çayönü (Diyarbakır):** **Çayönü, Yakındoğu'daki ilk köy yerleşmesidir.**

Tarih Öncesi Dönemlendirme

Tarih öncesi dönem sınıflandırılırken insanların kullanmış oldukları *araç-gereç ve madenler* esas alınmıştır. Tarih öncesi dönem, *Taş Çağı* ve *Maden Çağı* olarak ikiye ayrılır:

- **Taş Çağı** sırasıyla *Eski Taş (Paleolitik)*, *Orta Taş (Mezolitik)* ve *Yeni Taş (Neolitik)* çağlarına ayrılır.
- **Maden Çağı** sırasıyla *Bakır (Kalkolitik)*, *Tunç* ve *Demir* çağlarına ayrılır.

Tarih öncesi dönemlerin, başlangıç ve bitiş zamanları bölgelere göre farklılıklar gösterir. Örneğin Yeni Taş Çağı, Anadolu'da MÖ 8.500-5.800 yılları arasında yaşanmışken Mısır'da MÖ 5.000-3.500 yılları arasında yaşanmıştır.

Not: Yarımburgaz Mağarası (İstanbul), ülkemizdeki en eski yerleşim yeridir.

SÖZLÜ KÜLTÜR: Yazının icadından önce insanlar, toplumsal hafızalarını sözlü olarak kuşaktan kuşağa aktarmış ve bu yolla korumuştur. Efsane, hikâye, mit ve destan gibi sözlü kültürler; Eski Yunan'da mit ve efsane anlatıcıları, Türklerde ozan ve âşık, Afrika'da topluluğun yaşlıları tarafından gelecek nesillere aktarılmıştır.

YAZININ GELİŞİMİ (YAZI, DİL VE KÂĞIT)

- * **Yazı sayesinde;**
 - Bilgi ve tecrübenin tekrar edilmesinin önüne geçildi ve eski birikimlerin üzerine yenileri eklendi.
 - İnsanoğlu, birikimlerini sonraki nesillere ve diğer toplumlara aktarabildi.
 - Toplumlar arası yazı geçişiyle dil etkileşimi meydana geldi.²
- * Yazı; Sümer medeniyetinde **kil tablet**, Mısır medeniyetinde **papirüs** (papirüs bitkisinden yapılan kâğıt), Bergamallılarda **parşömen** (hayvan derisinden yapılan kâğıt) ve Çin medeniyetinde **tekstil (dokuma)** üzerine yazılmıştır. İslam medeniyeti kâğıt üretimini yaygınlaştırmıştır.
- * **Çivi Yazısı: Sümerler** tarafından icat edilmiştir. Yazının icadı ile tarihî devirler başlamıştır. İnsanların mabetlere (tapınaklara) teslim ettikleri tarımsal ürünler, rahipler tarafından kil tablet üzerine **sembol yazısı (piktograf)** ile resmedilirdi. Semboller zamanla küçülerek harfler hâline gelmiştir. İşaretler çiviye benzetildiği için bu yazıya çivi yazısı denmiştir. Sümerler; yazının öğretilmesi için açılan okula **"tablet evi"**, öğretmene **"tablet babası"**, öğrenciyi **"tablet evinin oğlu"** demiş ve okulu bir aile ocağı gibi kabul etmiştir. Akad, Babil, Asur, Hitit ve Urartu medeniyetleri çivi yazısının geliştirilmesine ve yayılmasına katkı sağlamıştır.
- * **Resim (Hiyeroglif) Yazısı: Mısırlılar** tarafından papirüs kâğıdının üzerine fırça kullanılarak yazılmıştır. Böylece yazının taşınabilirliği kolaylaşmıştır. Resim yazısından Fenike, Sami ve Latin alfabeleri geliştirilmiştir.

İlk Çağ'da Bilim

Bilim, insanlığın ortak ürünüdür. Mısır, Yunan, Hint, Çin, Türk ve Arap gibi uygarlıkların bilim insanları, insanoğlunun ihtiyaçlarını karşılamak için, değişik alanlarda bilimsel çalışmalar yapmıştır. **Gözlem ve tecrübe** yoluyla edinilen bilgiler astronomi, coğrafya ve tıp bilimlerinin doğmasına kaynaklık etmiştir. Örneğin Sümerler zigguratların üst katını gözlemevi olarak kullanarak astronomi alanında pek çok ilke imza attı.

İlk Çağ'da bilim insanları ve gezginler; eserlerinde tarih, coğrafya ve matematik ile ilgili bilgileri bir arada işlemiştir. Örneğin Amasya'da yaşamış olan **Strabon (Sitreybin)**, **Coğrafya** isimli eserinde hem gezdiği yerleri (Anadolu, Mezopotamya, İran ve Mısır) hem de gezdiği yerlerin tarihini yazmıştır.

² Hâkim güçlerin, egemenlik altına aldığı milletlere kendi dillerini kabul ettirmeleri bu etkileşimi hızlandırmıştır. Örneğin Roma İmparatorluğu'nun hâkim olduğu yerlerde **Latince**, Büyük İskender (Makedonya) İmparatorluğu'nun hâkim olduğu bölgede **Yunanca**, Hint kültürünün yayıldığı yerlerde **Sanskritçe**, İran medeniyetinin hâkim olduğu bölgelerde **Farsça**, Türklerin hâkimiyetine giren bölgelerde **Türkçe**, Emevilerin hükmettiği yerlerde **Arapça** hızla yayılmıştır.

İLK ÇAĞ'DA BAŞLICA MEDENİYET HAVZALARI

MEZOPOTAMYA MEDENİYETLERİ

Alan ölçmenin formülünü, silindirin hacmini buldular ve çemberi 360 dereceye böldüler. Çarpım tablosunu kullanmayı, dört işlem yapmayı biliyorlardı. *Pi* sayısı için 3,125 değerini belirlemişlerdir. Astronomiyi geliştirdiler ve takvim yaptılar. Bir haftayı yedi güne, bir saati 60 dakikaya, bir dakikayı 60 saniyeye böldüler.

- **Sümerler**, MÖ 3200'de çivi yazısını buldular. **Ziggurat** adı verilen tapınaklarda bilimsel gözlemler yaptılar. Ay ve Güneş tutulmalarını hesapladılar; Merkür, Venüs, Mars, Jüpiter, Satürn gibi gezegenleri tespit ettiler. Bir yılın uzunluğunu bugünkü hesaba göre sadece 4,5 dakikalık bir hata ile hesapladılar. Ay yılı esasına göre takvim hazırladılar. Sümer Kralı **Urkagina**, MÖ 2375'te tarihte bilinen ilk yazılı kanunu çıkardı.
- **Babiller**; mimaride gelişmiş, Babil Kulesi ve Babil'in Asma Bahçeleri gibi eserler inşa etmişlerdir. Kral Hammurabi tarafından **Hammurabi Kanunları** hazırlanmıştır.
- **Asurlular** kara kolonileri kurdular ve Anadolu'yla güçlü bir ticaret bağı oluşturdular. Bu ticaret faaliyetleriyle Asurlular, Sümerlerden öğrendikleri yazıyı Anadolu halkına öğrettiler ve burada tarih çağlarının başlamasını sağladılar. Asurlu tüccarlar, başta **Kaniş (Kültepe)** olmak üzere Anadolu'nun pek çok yerinde pazarlar kurdular.

ANADOLU MEDENİYETLERİ

- ⊕ **Hitit Devleti**: Başkentleri *Hattuşaş*'tır. Hititler **Pankuş** adında bir meclis oluşturmuştur. **Tavananna (ana kraliçe)** yönetimde söz sahibi olmuştur. Hititler kanunlarında; evlenme, boşanma, nikâh, nişan gibi aileyle ilgili hususlara ve kadın haklarına yer verdiler. **Anal** adı verilen yıllıklar tuttular.
- ⊕ **Lidya Devleti**: Başkentleri *Sardes (Sard)* şehridir. Lidyalılar, ilk **madeni parayı (sikke)** bastılar.
- ⊕ **Frig Devleti**: Başkentleri *Gordion (Gordiyon)* şehridir. Frigler, özellikle tarım alanında ve dokumacılıkta gelişmişlerdir. **Tapates** adı verilen halı ve kilimleri dokumuşlardır.
- ⊕ **Urartu Devleti**: Başkentleri *Tuşpa*'dır. Urartular **taş işçiliği** ve **maden işleme** sanatında gelişmiştir. Van Kalesi'nin yanında su kanalları, su bentleri ve mezar odaları inşa ettiler.

MISIR MEDENİYETİ

- * *Nil* nehri etrafında ortaya çıkmış büyük bir medeniyettir. Mimari, astronomi, tıp ve eczacılık alanında ilerlemişlerdir. Mısırlılar; alan ve hacim ölçmeyi çok iyi bildikleri için, **piramit** adı verilen anıt mezarları yapabilmişlerdir. Güneş takvimini bularak miladi takvimin temelini atmışlardır. Bir yılı 365 güne, bir günü 24 saate bölmüşlerdir.

DOĞU AKDENİZ MEDENİYETLERİ

- **Fenikeliler**: Akdeniz'in ilk uzman gemicileri ve tüccarları olan Fenikeliler, koloncilik sayesinde Akdeniz Havzası'nda ticari ve ekonomik etkileşimin gelişmesine katkı sağladılar. Fenikeliler, Hiyeroglif yazısını geliştirerek Fenike alfabesini oluşturdular. Yunanlılar ve Romalılar da Fenike alfabesini geliştirerek Latin alfabesini oluşturdular.
- **İbraniler**: Tek tanrılı semavi din inancını benimseyen ilk millettir.

DİĞER MEDENİYETLER

- * **Yunan medeniyeti**, cumhuriyet ve demokrasi izlerinin ilk görüldüğü yerdir. *Aristo* botanik ve zoolojinin temellerini atmıştır. *Tales* ve *Pisagor*; matematik, astronomi ve felsefe alanında önemli çalışmalar yapmışlardır.
- * **İran** medeniyetinin öncü devleti olan *Persler*; **satraplık (eyalet) sistemini** ve **posta teşkilatını** oluşturdular. Ayrıca Sardes ve Sus şehirleri arasında **Kral Yolu**'nu yaptılar.
- * **Hintliler**, 0 (sıfır) rakamını bularak aritmetiğin gelişmesine katkı sağladı.
- * **Çinliler**; barut, pusula, kâğıt ve matbaayı icat ettiler. İlk defa güneş lekeleri konusunda bilgi verdiler. Geleneksel tıbbın tedavi yöntemleri olan masaj ve akupunkturu kullandılar.

İNSAN VE GÖÇ

Önceleri **konar-göçer** tarzda yaşayan ve **avcılık-toplayıcılık** ile uğraşan insanlar mağaralarda yaşıyorlardı. Daha sonra artan nüfusun beslenme ihtiyacını karşılamak için toprağı işlemeyi keşfeden ve hayvanları evcilleştiren insanoğlu, **yerleşik hayat** tarzını benimsedi. Konar-göçer yaşam tarzını benimseyenlerin oranı giderek azaldı. Geçmişten günümüze göçebe ile yerleşikler arasında sürekli mücadele yaşanmıştır.

TOPLULUKLARIN YENİ COĞRAFYALARA HERKETLERİ

İnsanoğlu; geçim sıkıntısı, iklim değişikliği, dinî baskı³ gibi zorunluluklar nedeniyle veya istediği yaşam koşullarına ulaşmak için göç etmiştir.

- * **Ege Göçleri:** MÖ 13. yüzyıl sonları ile MÖ 12. yüzyıl başlarında iki aşamada gerçekleşmiştir. Yunanistan'da başlayan Ege göçlerinin sebepleri; Yunanistan'ın dağlık bir coğrafyaya sahip olması, tarım alanlarının yetersizliği, nüfus artışı ve kıtlığın yaşanmasıdır. Yunanistan'a Balkanlar'dan gelen *Dorlar* ve *Akalar* Yunanistan'daki kavimleri doğuya sürüklemiştir. Ege göçleri sonucunda Mısır Devleti verdiği güçlü mücadele ile kendisini korurken Anadolu'daki Hitit Devleti ise yıkılmıştır.
- * **İç Asya Göçleri:** Orta Asya'dan diğer coğrafyalara milattan önce ve milattan sonra yapılan göçlerdir. Milattan önce yapılan göçler yeterli belge olmadığı için yeterince aydınlatılamamıştır. Milattan sonraki dönemde yapılan Türk göçlerinin etkisi İç Asya ile beraber üç kıtada hissedilmiştir.
- * **Diğer Göçler:** MÖ 3. binyılın sonlarında **Amurrular (Babiller) ve Akadlar** Arabistan'dan Filistin ve Suriye'ye daha sonra Mezopotamya'ya, **Hurriter** ise kuzeyden gelerek Doğu Anadolu, Orta Fırat Havzası ve Güney Filistin'e yerleştiler. **Frigler**, (MÖ 1200-800 arasında) Makedonya ve Trakya'dan Boğazlar yoluyla Anadolu'ya göç ettiler.

İLK ÇAĞ'IN TÜCCAR TOPLULUKLARI

- ❑ **Asurlular (MÖ 2. bin başları-MÖ 612):** Mezopotamya'da kurulan Asurlular, zamanla Doğu ve Güneydoğu Anadolu, Suriye, Filistin ve Mısır'a kadar topraklarını genişletmişlerdir. *Ticaret* alanında ön plana çıktılar. Asurlu tüccarlar, başta **Kaniş (Kultepe)** olmak üzere Anadolu'nun pek çok yerinde alışveriş merkezleri kurmuştur.
- ❑ **Fenikeliler (MÖ 12. yüzyıl-MÖ 2. yüzyıl):** Doğu Akdeniz sahil şeridinde genel olarak **deniz ticareti** ile uğraştılar. Ayrıca gemi inşası amacıyla gerekli keresteleri temin için ormancılık faaliyeti de yürüttüler. Kurdukları ticaret filosu ile Doğu Akdeniz'de (Mısır, Kıbrıs, Rodos ve Girit adaları) ve Batı Akdeniz'de (Sicilya, Sardunya, İspanya) ticaret kolonileri oluşturdular.
- ❑ **Lidyalılar (MÖ 7. Yüzyıl):** Gediz ve Küçük Menderes vadileri arasında kurulmuştur. **Kral Giges** zamanında bağımsız bir devlet hâline gelen Lidyalıların başkenti **Sard** şehridir. *İlk madeni parayı icat ederek ticaretin hızlanmasını sağladılar.*
- ❑ **Soğd Şehir Devletleri:** Semerkant merkezli birçok şehir devletinden oluşurdu. Soğdlu tüccarlar, İslam öncesinde ve sonrasında Çin'den İtalya'ya kadar uzanan İpek Yolu üzerindeki ticareti kontrol ettiler. Soğd bölgesi Kök Türk devleti zamanında Orta Asya'nın ekonomik, siyasi ve kültürel merkezi oldu.

Not: Yahudiler, 9. yüzyıldan itibaren zanaat ve ticarete ön plana çıkmışlardır.

KABİLEDEN DEVLETE

Önceleri **küçük topluluklar** halinde yaşayan insanlar daha sonra sırasıyla **kabile⁴ konfederasyonları⁵, şehir devletleri** ve **imparatorluklar⁶** kurdular. Mısır'da **nom**, Sümerlerde **site**, İyon ve Dorlarda **polis** adıyla şehir devletleri kuruldu.

Antik medeniyetlerdeki kabilelerin veya şehir devletlerinin başındaki yöneticilerin (feodal beyler veya kral) bağlı olduğu merkezdeki kral güçlü ise merkezi bir devlet yapısı oluşur, güçsüzse kabileler merkezden bağımsız hareket ederlerdi.

Madenden silah yapan ve at arabasını savaş meydanlarında kullanan devletler, farklı unsurları yönetimleri altında birleştirerek **imparatorluk** görünümü kazandı.

İlk Devletlerde Gücün Meşruiyet Kaynağı

İlk Çağ medeniyetlerinde gücün meşruiyet kaynağı olan dinin yanında yöneticilerde soy kavramı da önemliydi. Yönetimde dini esas alan yönetim biçimine **teokratik yönetim** denir.

- **Anadolu:** Hititler ve Urartularda krallar kendilerini Tanrı olarak görmezlerdi ama onun yerine hükmederlerdi. Urartularda krallar yaptıkları işleri tanrıları **Haldi** adına yaparlardı.
- **Ege ve Yunanistan:** Yunan medeniyetinin temelini atıldığı **Girit**'te yöneticiler din adına söz sahibi idi. Batı Anadolu'da güçlü bir medeniyet oluşturan **İyonlar⁷**, genel olarak Yunan tanrılarına inanıyorlardı. Din adamları/kâhinler ve özellikle aristokrat (soylu) sınıf yönetimde etkili idi.

³ Filistin'deki **Yahudiler** önce Babil Kralı II. Nabukadnezar tarafından (MÖ 587'de), daha sonra Roma İmparatorluğu tarafından (MS 66-73 ile MS 132-135 arasında) inançlarından dolayı sürgün edildiler. Roma İmparatorlarından baskı gören Kudüs'teki **Hristiyanlar** da (1-3. yüzyıl arasında) Kapadokya, Antakya ve Tarsus'a yerleşerek burada inançlarını gizlice sürdürdüler.

⁴ **Kabile**, aynı atadan gelen ve kan bağıyla birbirine bağlı olan büyük insan topluluğudur.

⁵ **Konfederasyon**, dış işleri ve savunma konusunda ortak, bölgesel yönetimde serbest olan devletler topluluğudur. Konfederasyon, federasyona göre daha ilımlı bir yapıya sahiptir.

⁶ **İmparatorluk**, farklı toplulukları egemenliği altında toplayan büyük devlet şeklidir.

⁷ Dorların Yunanistan'ı işgali sonrasında Batı Anadolu'ya göç eden **Akalar**, burada (Anadolu'nun köklü kültüründen de yararlanarak) **İyon** medeniyetini oluşturdular.

- **Mezopotamya:** Sümerler, Babiller ve Asurlularda **rahip kral**, büyük tanrıların yeryüzündeki temsilcisi idi. Ancak Babil Kralı **Hammurabi** bu anlayıştan farklı olarak kendisini **adaletin kralı** olarak ifade etti. Sümerlerde **Ensi** unvanlı rahip-krallar; en yüksek rahip, yargıç ve komutandı. **Sümerler** her kentte tanrılara adanmış **ziggurat** adı verilen tapınaklar inşa etmişlerdi. Bu tapınakları yöneten rahipler, kentin yöneticileri üzerinde etkili idi.
- **Mısır:** İlk dönemlerde tanrının yeryüzündeki temsilcileri olarak görülen krallar, ilerleyen dönemlerde **tanrı-kral (firavun)** olarak kabul edilmiştir.
- **Makedonya (İskender) İmparatorluğu:** Aristokrasi ile yönetilmiştir. Ancak Kral II. Philippos (Filip) döneminde konsülün (aristokratların temsilcisi) öneride bulunma dışında kral üzerinde herhangi bir etkisi kalmamıştır. Yunanistan'ı ele geçirerek **Helen Birliği**'ni oluşturan II. Philippos (Filip) bir suikast sonucu öldürülünce yerine oğlu **Büyük İskender (III. Aleksander)** Makedonya Kralı oldu. Büyük İskender, doğu kültürlerinden etkilenecek gücünün meşruiyet kaynağını tanrısallaştırmıştır. Mısır'da Amon-Ra rahipleri tarafından "**Tanrı-kral**" ilan edilmiş, Batı Anadolu'da "**Zeus'un oğlu**" olarak adlandırılmıştır. Büyük İskender'in gerçekleştirdiği **Pers (Doğu) Seferi** sonucunda:
 - **Pers İmparatorluğu toprakları (Anadolu'dan Mısır'a ve Hindistan'a kadar) ele geçirildi.**
 - **Yunan kültürü ile Doğu kültürünün sentezinden "Helenizm kültürü" ortaya çıktı.**
- **Roma İmparatorluğu:** MÖ 8. yüzyılda İtalya'da kurulmuş ve zamanla Akdeniz havzasına egemen olmuştur. Roma İmparatorluğu'nda egemenlik kaynağına göre sırasıyla **krallık, cumhuriyet** ve **imparatorluk** devlet yönetim şekilleri görülmüştür. Krallık döneminde, kral senatoya (aristokratlardan oluşan meclis) karşı sorumlu idi. Cumhuriyet döneminde senatonun işlevi kısmen azaldı. **Augustus (Agustus)** zamanında başlayan imparatorluk döneminde ise yönetim saltanata dönüştü ve imparator; baş yönetici olmanın dışında başkomutan, başyargıç ve başrahip konumuna geldi. Roma İmparatorluğu'nun siyasi yapılanmasında Büyük İskender İmparatorluğu'ndaki gibi "Dünya İmparatorluğu" fikri gelişmiştir.

İLK SİYASİ ORGANİZASYON TÜRLERİ

- * **Mezopotamya:** Sümerler **site** adı verilen **şehir devletleri**, Babiller ise güçlü krallar öncülüğünde **merkezî devlet** kurmuşlardır. İstilacı olan Asurlular ise Mezopotamya dışında pek çok yeri yönetimine alarak **imparatorluk** görünümüne kavuşmuştu.
- * **Anadolu:** Hititlerde kralın yanında **Pankuş** adında bir meclis vardı. **Tavananna** denilen kraliçe de yönetimde söz sahibiydi.
- * **Yunanistan:** Yunanistan'da, sahil şeridinin dar olması ve yüksek dağların yerleşim birimlerini birbirinden ayırması nedeniyle, merkezî devletler yerine **polis** adı verilen şehir devletleri (Atina ve Sparta gibi) kurulmuştur. Yunanistan'da şu yönetim şekilleri uygulanmıştır: **Monarşi⁸, oligarşi⁹, tiranlık¹⁰ ve demokrasi¹¹.**
- * **İran:** Pers İmparatorluğu; İran, Anadolu, Mezopotamya, Mısır ve Yunanistan'ın bir kısmını ele geçirdi. Pers İmparatorluğu'nda; merkezî otoriteyi güçlendirmek ve eyaletler arasında iletişim kurmak amacıyla; ülke, **satraplıklara (eyaletlere)** ayrılarak yönetildi ve gelişmiş bir **posta teşkilatı** kuruldu.
- * **Roma İmparatorluğu:** Roma İmparatorluğu'nda kraldan sonra etkin olan **senato** (soylulardan oluşan danışma kurulu) vardı. Roma İmparatorluğu'nda halk üç sınıfa ayrılıyordu:
 - Soylu sınıf olup senatoda görev alan **Patriciler**
 - Roma'ya sonradan gelip yerleşen **Plepler**
 - İşgal bölgelerinden getirilen, patricilere hizmetçilik yapan ve tarım işçisi olarak çalışan **Köleler**

İLK DEVLETLERDE ASKERÎ, SOSYAL VE EKONOMİK YAŞAM

Medeniyetlerin ekonomik yaşam ve askerî yapılarında coğrafya belirleyici bir unsurdur.

MEZOPOTAMYA: Temel geçim kaynağı olan tarımdır. Tarımın yanında hayvancılık ve uzun mesafeli ticaret de diğer geçim kaynaklarıdır. Ticaret sayesinde Mezopotamya medeniyeti, başka bölgelere yayıldı. Sümerler, **çivi yazısını** icat ederek tarihî çağları başlattılar. Ulaşım, mimarlık, madencilik, çömlekçilik, dokumacılık, çiftçilik, kanal yapımı gibi pek çok medeniyet unsurunun temeli Mezopotamya'da atılmıştır. Ayrıca ilk çömlekçi çarkı MÖ 4500'lerde Sümerler tarafından kullanılmaya başlanmıştır. Mezopotamya'da toplum; **soylular, din adamları ve köleler** olmak üzere üçe ayrılıyordu.

⁸ **Monarşi**, siyasi gücün **tek kişinin** elinde bulunduğu ve yönetimin genellikle kan yoluyla aile bireylerine geçtiği yönetim biçimidir. Yunanistan'da kralın hak ve yetkileri meclis tarafından kısıtlanmıştır.

⁹ **Oligarşi**, yöneticilerin **bir grubun** (Yunanistan'da soyluların) arasından seçildiği yönetim biçimidir. Seçimlerde sadece aristokratlar (soylular) oy kullanma hakkına sahipti.

¹⁰ **Tiranlık, Tiran** (güç kullanarak yönetimi ele geçiren ve yönetimde kanunu esas almayan soylu bey) unvanını taşıyanların yönetim biçimidir.

¹¹ **Demokrasi**, yönetimin doğrudan halkın elinde bulunduğu yönetim biçimidir.

ANADOLU: *Lidyalılar*, Batı Anadolu'da zengin tarım alanlarına ve maden yataklarına sahip idiler. *Kral Yolu*'nu kullanarak ticaret alanında geliştirdiler ve büyük bir refaha kavuştular. **Friglerin** temel geçim kaynakları tarım, hayvancılık ve dokumacılıktır. Tarım, başta hukuk olmak üzere Frig toplumunda hayatın her alanını etkilemiştir.

YUNANİSTAN: Dağlık arazi nedeniyle yeterli hububat üretemeyen bazı Yunan şehir devletleri bu sorunu çevre bölgelerin kolonizasyonu¹² yoluyla çözmeye çalıştı. Yunan şehir devletleri gıda ihtiyaçlarını karşılarken ticari alanda da gelişme göstermiştir. Yunanlar; zeytinyağı ve şarap gibi mallar ihraç ederken buğday ve ham madde ithal etmişlerdir.

MAKEDONYA: Büyük İskender, Perslere ait ticaret yollarını ele geçirmek için Doğu Seferi'ni düzenlemiş; hâkim olduğu bölgelerde şehirler kurmuş ve yol ağını genişleterek ticareti geliştirmiştir.

ROMA İMPARATORLUĞU: Yayılmacı bir siyaset izledi. Kara ve deniz ticareti, kolonizasyon faaliyetleri ve askerî zaferler sayesinde geniş bir alana yayıldı. Elde ettiği ganimet, vergi ve insan gücü sayesinde önemli maddî imkânlarla ulaştı. Ayrıca düzenli yol ağları kurmaları ve bu yolların güvenliğini sağlamaları imparatorluğun yükselişinde etkili olmuştur.

MISIR: Nil nehri etrafındaki verimli ovalar burada temel geçim kaynağının tarım olmasını sağlamıştır. Ülke topraklarının sahibi firavunlar idi. Üretim, devlet tarafından planlanır, vergiler ve kiralara düzenli olarak Firavun adına toplanırdı. Ticaret de devletin denetiminde olduğu için bağımsız, zengin bir tüccar sınıfı ortaya çıkmamıştır. Mısır Krallığı, donanımlı ordusu ile Mısır dışındaki toprakları ele geçirmek için savaşmıştır.

Kadeş Savaşı: MÖ 1296 yılında **Hitit Kralı Mutavallis** ile **Mısır Kralı II. Ramses** arasında yapıldı. Savaşın temel sebebi, her iki devletin de Kuzey Suriye'yi ele geçirmek istemesidir. Tarihte en fazla savaş arabasının kullanıldığı savaş olarak bilinir. İki taraf birbirine üstünlük sağlayamayınca MÖ 1280'de **Kadeş Antlaşması** imzalandı. *Kadeş Antlaşması tarihte bilinen ilk yazılı antlaşmadır.*

Mısır'da tarımsal hayatın bilimsel hayata katkıları:

- ⊕ Nil nehrinin taşmasıyla bozulan arazi sınırlarının belirlenmesi geometriyi geliştirdi.
- ⊕ Nil nehrinin taşma zamanlarının saptanması astronomiyi geliştirdi.

Mısır'da ölümden sonraki yaşama inancın bilime ve sanata katkıları:

- Firavunlar için piramitler yapıldı.
- Ölümlerin mumyalanması sonucunda tıp ve eczacılık bilimleri gelişti.

KANUNLAR DOĞUYOR

Hukuk, toplum düzenini sağlamak için çıkarılmış ve devlet eliyle güçlendirilmiş kurallar bütünüdür. İlk Çağ'da yapılan hukuk kurallarının kaynağı *akıl, gelenek ve kutsal kitaplar* idi. Yazının icadından önce hukuk kuralları sözlü olarak nesilden nesile aktarılmıştır. Türkler de kaynağını geleneklerden alan sözlü hukuk kurallarını (töreyi) uzun süre uygulamıştır. Törenin toplumda çok güçlü bir yaptırımı vardı.

MEZOPOTAMYA

Sümer Kralı **Urkagina**, aklı kaynak olarak ilk yazılı kanunu hazırlamıştır. Urkagina, yaptığı kanunlarda önceki yöneticilerin rahiplerle birleşerek halkı sömürdüğünü ifade etmiştir. Yaptığı düzenlemelerle de daha çok borç affı gibi konuları işlemiş ve halkı rahatlatmaya çalışmıştır.

Babil Kralı **Hammurabi** de *"dişe diş, göze göz (kısasa kısas)"* prensibini esas alan 282 maddelik bir kanun hazırlamıştır. Kanunlarını yazdırdığı stelde (ahşap veya taştan sütun) kendisini zayıfların ve öksüzlerin koruyucusu, Tanrı adına ülkeyi yöneten, adil ve insancıl hükümdar olarak tanıtır. Hammurabi Kanunu'nda, önceki kanunlar ile gelenekler derlenmiş ve zamanın ihtiyaçları dikkate alınmıştır.

ANADOLU

Hitit kanunları, gelenekler düzenlenerek hazırlanmıştır. İçerik bakımından insancıldır. Ölüm ve işkence cezaları yerine daha çok tazminat gibi maddî nitelikli cezalar konmuştur. Hititler yalnız insanları değil hayvanları ve bitkileri korumak için de yasalar çıkarmıştır. Hitit kanunlarında; evlenme, boşanma, nikâh, nişan gibi aileyle ilgili hususlara yer verilmiştir. Ön Asya kavimlerinde boşanma sadece erkeğe tanınan bir hak iken Hititlerde kadınlara da bu hak tanınmıştır. Hititler hukuk tarihinde ilk defa kasten öldürme ile kazara adam öldürmeyi birbirinden ayırmıştır. Cezalar belirlenirken sosyal sınıf farklılıkları esas alınmıştır. Ayrıca **kollektif cezalar** da uygulanmış yani bazı suçlarda ceza sadece o kişiye değil suçlunun ailesine de verilmiştir.

İBRANİLER

Tek tanrılı din anlayışını benimseyen **İbraniler**, kutsal kitapları olan Tevrat'ı (Ahd-i Atik=Eski Ahit) kaynak olarak ilahî kökenli ilk hukuk kurallarını oluşturdular. Tevrat'ın özünü içeren **On Emir**, İsrailoğulları'nın Mısır'dan çıkışlarından sonra Hz. Musa'ya bildirilen emirlerdir.

¹² **Koloni**, bir devletin kendi sınırları dışında ticari amaçlı olarak oluşturduğu (bazen vatandaşlarını da yerleştirdiği) idaredir. Bu kolonilerin devletin idaresinde aktif olarak kullanılmasına da **kolonicilik** denir.

3.ÜNİTE: ORTA ÇAĞ'DA DÜNYA

AVRUPA'DA SİYASİ YAPILAR

Orta Çağ boyunca Avrupa'da **feodalizm** ve **dogmatizm** (dini vb. görüşlerin tartışılmaz gerçek olduğunu kabul eden düşünce biçimi) egemen olmuştur.

Feodalizm (Derebeylik): Batı Roma İmparatorluğu'nun¹³ 476'da yıkılmasından sonraki Orta Çağ boyunca Avrupa'da ortaya çıkan merkezî otorite boşluğunun toprak zengini yerel güçler (lordların, senyörlerin) tarafından doldurulduğu, temeli toprak köleliğine dayanan sisteme "**feodalizm**" denir. Kralların merkezî otoritelerinin zayıflamasıyla canını ve malını emniyette görmeyen halk, malikânelerde/şatolarda yaşayan lordların himayesine girmeye başladı. Toprağın ve köylünün sahibi olan Lordlar, **vassalları** (Lordların himaye ettiği kontlar) korumak ve topraklarını genişletmek için **şövalye** adı verilen profesyonel savaşçılar oluşturdu. Kral, lord ve vassallar arasındaki mücadeleler uzun süren karışıklıklara, siyasi istikrarsızlıklara hatta savaşlara neden olmuştur.

Veba Salgını (1347-1351): Veba salgını nedeniyle Avrupa nüfusunun yarıya yakını ölmüştür. Salgın; ekonomik, sosyal, siyasi ve kültürel hayatı derinden etkiledi.

İMPARATORLUKLARDA SİYASİ, SOSYAL, EKONOMİK VE ASKERİ DURUM

DOĞU ROMA (BİZANS) İMPARATORLUĞU (395-1453)

Bizans İmparatorluğu; Anadolu, Balkanlar, Mısır, Suriye, Filistin ve Kuzey Afrika coğrafyasında etkili olmuştur. **Hellenizm** ve **Ortodokslik** gibi kültürel bileşenler sonucu Bizans İmparatorluğu, Batı Roma İmparatorluğu'ndan farklı bir siyasi yapı hâline gelmiştir. Bizans İmparatorluğu **otokrasi**¹⁴ ile yönetilmiştir. Bu siyasi anlayışıyla Bizans imparatorları özellikle Sasanî ve Hellenistik Dönem monarşilerinden etkilenmiştir. Gücünü tanrıdan alan Bizans imparatoru, Hz. İsa'nın yeryüzündeki vekili olup sadece Hz. İsa'ya karşı sorumlu olmuştur.

Bizans İmparatorluğu'nda hayat ve geçim tarzı ticarete dayanmaktadır. Çin ve Hindistan'dan gelen ticari ürünlerin Avrupa'ya sevk edilmesi, Bizanslı tüccarlar sayesinde olmuştur. Çin-Bizans ticaret hattının geçtiği yollar üzerinde hüküm süren Sasanîler, Bizans'ın ekonomik çıkarları açısından stratejik bir konuma sahiptir. İpek ticareti Bizanslılar ile Sasanîleri karşı karşıya getirmiş ve Bizans İmparatorluğu, Sasanîlere karşı Türklerle ittifak kurmuştur. Bizans ordusunda önceleri eyalet birlikleri aslı unsur iken 11. yüzyılın ikinci yarısından sonra ücretli askerler (Peçenek, Uz, Kıpçak (Kuman) vd.) aslı unsur hâline gelmiştir. Bizans ordusunun çoğunluğu paralı askerlerden oluşuyordu.

SASANİ İMPARATORLUĞU (226-651)

Devlet, mutlak otoriteye sahip olan ve **Şehinşah (Kralların kralı)** unvanını taşıyan bir kral tarafından yönetilirdi. Kralın, **Tanrı Ahuramazda**'nın yeryüzündeki temsilcisi olduğuna inanılırdı. Pers devlet yapısını örnek alan Sasanîler; Kafkasya, Mezopotamya ve İran'a hükmetmiştir. Sasanî İmparatorluğu, doğuda Orta Asya, batıda Suriye ve Anadolu yönünde genişlemiştir. Anadolu'nun hâkimiyeti için uzun süre Bizans İmparatorluğu ile mücadele ettikten sonra Anadolu'dan çekilen Sasanîler, 651'de Müslüman Araplar tarafından yıkıldı.

Ekonomi, topraktan alınan vergilere dayanıyordu. Bu vergiler ile ticaret ağını genişletmek için liman, köprü ve konaklama yerleri yapılmış ve ordunun ihtiyaçları ile savaş masrafları karşılanmıştır. Gelirleri artırmak için üreticiyi destekleyen yasalar çıkarılmıştır. Sasanîler, Hint Okyanusu'nda, Orta Asya'da ve Güney Rusya'da ticarete egemen olmuşlardır. Sasanîlerde (Perslerdeki satraplık sistemine benzer) daha merkezî bir eyalet sistemi uygulanmıştır. Sasanîlerde soylu hanedan temsilcilerinden oluşan bir danışma meclisi vardı. Sasanî İmparatorluğu'ndaki siyasi meşruiyet ve idari yapı, dinî bir karakter taşımaktadır.

MOĞOL İMPARATORLUĞU (1196-1227)

Temuçin, 1206 yılındaki kurultayda kağan seçilmiş ve **Cengiz** adını almıştır. Aynı kurultayında Büyük Şaman'ın "**Temuçin'in Gök Tanrı tarafından seçildiğini ve dünyanın bütün topraklarının onun çocuklarına verildiğini**" söylemesiyle Cengiz Han'ın soyuna ilahî bir meşruiyet kazandırılmıştır. Cengiz Han, Moğol boylarını bir araya topladıktan sonra Eski Dünya'nın yaklaşık üçte ikisini ele geçirmiştir. Cengiz, ölmenden önce ülke topraklarını dört oğlu arasında paylaştırmıştır.

Moğollar, yaşadıkları bölge (İç Asya) tarıma elverişli olmadığı için, temel geçim kaynağı olarak hayvancılığı benimsemişler; ayrıca canlı hayvan ticareti ile de uğraşmışlardır. Hayvanlar için otlak arayışları sonucunda Moğollar, konar-göçer bir yaşam tarzını benimsemiştir. Mete Han'ın geliştirdiği **onlu sisteme** göre teşkilatlanmış Moğol ordusunun çoğunluğu gönüllü birliklerden oluşuyordu. Moğol ordusu hafif süvari birliklerinden oluştuğu için hızlı hareket kabiliyetine sahipti. Moğol İmparatorluğu'nda üyeleri liyakat esasına göre seçilen **kurultay** adı verilen bir danışma meclisi vardı.

¹³ Roma İmparatorluğu, Kavimler Göçü'nden sonra 395'te **Doğu Roma** ve **Batı Roma (395-476)** olmak üzere ikiye ayrıldı. Batı Roma'nın yıkılması Batı Avrupa'nın güçlü bir devlet otoritesinden yoksun kalmasına ve büyük bir karmaşaya sürüklenmesine sebep oldu.

¹⁴ **Otokrasi**, yönetimin miras ile değil, kişiler tarafından ele geçirildiği monarşik yönetim biçimidir.

TARIMDAN TİCARETE EKONOMİ

Artı Üründen Sosyal Sınıflara

Tarımla geçinen toplumlar, **yaptıkları sulama kanalları sayesinde üretimi artırarak** ve **“artı ürün” (ihtiyaç fazlası tarımsal ürün) depolayarak** kuraklığa karşı önlem almışlardır.

Artı ürün ile beraber yaşanan gelişim ve değişimler şunlardır:

- * Artı ürünü olan bölgeler diğer bölgelere göre avantajlı konuma geçti.
- * Takas (ürün değişimi) usulüne bağlı olarak ticaret gelişti.
- * Çiftçi sınıfı dışında yeni sınıfların (esnaf, tüccar gibi) ortaya çıkmasıyla şehir toplumu oluştu.
- * Artı ürünlerin depolanıp dağıtılmasında etkili olan sosyal sınıflar (örneğin Mezopotamya’da din adamları) toplumda üst tabakayı oluşturdu; bu da toplumda sosyal tabakalaşmayı ortaya çıkardı.
- **Mülkiyet:** Mezopotamya’da topraklar özel mülkiyet altında iken Mısır’da firavun, tüm toprakların sahibiydi. Toprakları kullanan köylüler ise kiracı durumundaydı. Sümerlerde toprağın mülkiyeti; tapınaklara, kent yöneticilerine ve köylülere aitti. Hititlerde ise toprak küçük ve büyük tımar parçalarına ayrılmıştı.
- **Vergiler; emek yoluyla ödeme, aynı ödeme (mal ile ödeme) ve nakdî ödeme (para ile ödeme)** şekilleriyle tahsil etmiştir.
 - Mısır’da vergiler, firavun adına toplanırdı. Köylüler vergi vermekle yükümlüydü.
 - Sümerlerde hürler vergi ödemek zorundaydı. Urkagina, sosyal adaletsizliği önlemek için birçok vergiyi kaldırmıştı.
 - Roma’da fazla ürünün vergilendirilmesiyle oluşan kaynaklar; orduyu, bürokrasiyi ve şehirli nüfusu beslemişti.
 - Feodalite sisteminde, aynı vergiler devam etmekle birlikte ordunun ihtiyaçları feodal beyler tarafından karşılanmıştır. 13. yüzyıldan itibaren devletler, giderlerini karşılayamadığı için düzenli vergilendirme uygulamasına başladı. Zamanla para ekonomisinin gelişmesi vergilerin alınmasını kolaylaştırmıştır.
- **Avrupa’da toplum; asiller (soylular), din adamları, hürler ve köleler** gibi sınıflara ayrılıyordu. Monarşi ve (monarşilerin parçalanmasından sonraki) feodalizm döneminde toprak sahibi soylular (lordlar, senyörler) siyasi, ekonomik, hukuki ve askerî gücü ellerinde bulunduruyorlardı. Senyörler, kendisinin ve malikâne sınırları içerisinde bulunanların güvenliğini sağlamak zorundaydı. Köleler, serfler ve hür köylüler korunma ve adalet karşılığında senyörlere mal ve hizmet üretmekle yükümlüydü.

İlk ve Orta Çağ’da Toplumsal Tabakalaşma

Toplumsal tabakalaşma, insanlar arasındaki ekonomik ve toplumsal eşitsizliğin görünür hâle geldiği, toplumun hiyerarşik bir düzen içerisinde sınıflandırıldığı sistemdir. Tarım toplumlarında tabakalaşma artmıştır. Hindistan’da görülen **kast sistemi** de bir sosyal tabakalaşma şeklidir.

Kast sistemi; **brahmanlar (din adamları), kşatriyalar (askerler), vaisyalar (çalışanlar) ve sudralar (işçiler ve köleler)** sınıflarından oluşuyordu. Ayrıca kast dışı sayılan ve yerleşim yerlerinin dışında yaşama izni verilmiş olan *parya* adlı bir sınıf daha vardı.

Kast sisteminin özellikleri:

- *Brahmanlar, ayrıcalıklı bir statüye sahiptir.*
- *Sosyal tabakalar arasında geçiş söz konusu değildir; insanlar doğduğu kastta ölürdü.*
- *İnsanlar diğer kastlardan eş seçemez ve diğer kastların üyeleriyle bağlantı kuramazdı.*
- *İnsanın bu hayattaki eylem ve tutumun gelecek yaşamındaki statüsünü belirlediğine inanılırdı.*
- *Her kast bireyinin alabileceği eğitim ve yapabileceği meslek türleri bellidir.*

Not: Kast sistemi, Hindistan’da kültürel birliği ve dolayısıyla siyasi birliği engellemiştir.

Orta Çağ’da Ticaret

Asya ile Avrupa arasındaki ticari faaliyetler, ticaret yolları vasıtasıyla gerçekleşirdi. Ticaret yolları; ticari ürünlerin yanı sıra kıtalar arasında kültür alışverişine de imkân sağlamıştır. Ticaret yolları üzerindeki ulaşım, kervanlar vasıtasıyla sağlanırdı. Kervanların en büyük yük taşıyıcısı; develer, katırlar ve katır veya atla çekilen tekerlekli taşıtlardı. Büyük karayollarının her zaman denizle irtibatı olmuş ve ticaret yolları bir limanda tamamlanmıştır. Bu nedenle liman kentleri, dünya ekonomisinin en önemli birimlerinden olmuştur.

Deniz ticaretinde ulaşım insan ve rüzgâr gücüyle gerçekleşmiştir. Orta Çağ’da **üç yelkenli gemilerin, pusula** ve **haritanın** kullanılmasıyla deniz ticaretinin değeri artmaya başladı.

İlk madenî para, MÖ 7. yüzyılda Lidya kralı tarafından bastırılmıştır. Paranın ticarete kullanımı ticareti geliştirmiştir. Krallar için para basmak bir egemenlik sembolü olduğu kadar aynı zamanda ekonomik açıdan da önemlidir.

Tarımsal üretimde ve ticarete yeterli aşama kaydedemeyen devletler; savaş ve ganimet yoluyla zenginliği elde etmeye çalıştı. Orta Çağ’da tek tanrılı dinlerin ekonomik anlayışa etkileri olmuştur.

Ticari Mekânlar:

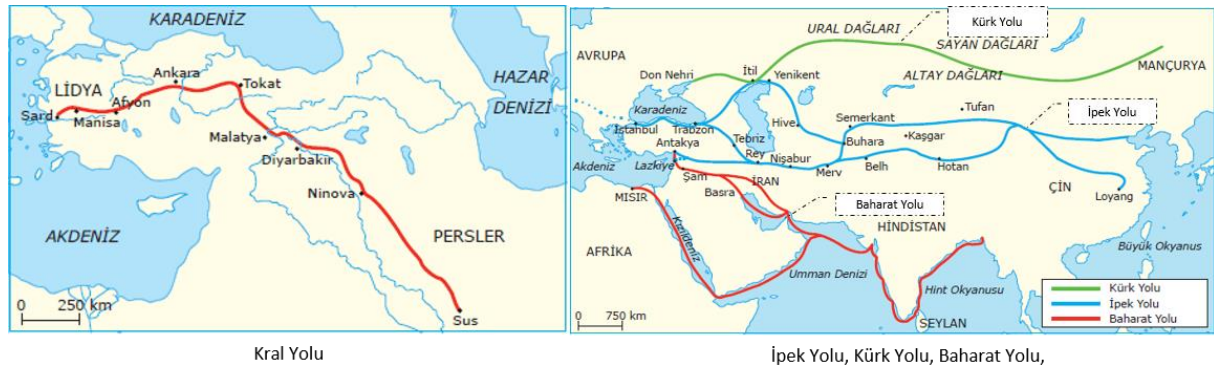
- **Han:** Kervanların indiği, malların depolandığı, atölyelerin bulunduğu ve ticaretin yapıldığı yerlerdir.
- **Çarşı:** Birden fazla dükkânın olduğu hanlardır.
- **Arasta:** Bir sokak üzerinde aynı esnaf grubuna ait sıralı dükkânlardır.
- **Ribat:** İslamiyet’in ilk dönemlerinde yoğun olarak sınır boylarında savunma amaçlı yapılan karakol veya ordugâhtır. 11. yüzyıldan itibaren ticari konaklama amacıyla kullanılmaya başlandı.

- **Kervansaray:** Kervanların güvenliği ve konaklaması için yollar üzerinde kurulan ve kamu yararına çalışan ticari yapıdır. Kökeni ribattır. Vakıf sistemi sayesinde günümüze kadar ulaşmıştır.
- **Pazar/Panayır:** Belli zamanlarda kurulan sergi niteliği taşıyan ticari mekandır.
- **Kapan:** Aynı türden malın toptan satıldığı ticari mekandır. (Un kapanı gibi)

İlk ve Orta Çağ'da Ticaret Yolları

- **Kral Yolu:** Pers İmparatoru *Darius*'un *Sard* ile *Sus* şehirleri arasında yaptırdığı bu yol, Anadolu yollarının belkemiğini oluşturmuştur.
- **İpek Yolu:** Çin ve Orta Doğu üzerinden Avrupa'ya ulaşan (doğuyu batıya bağlayan) doğal bir ticaret yoludur. **Çinliler, Farslar, Araplar, Ruslar, Türkler ve Moğollar** bu yol için güç mücadelesine girmişlerdir. İslamiyet öncesinde bölgeye egemen olan Türk devletleri; **Hunlar, Avarlar ve Kök Türkler'dir. Karahanlıların ve Gaznelilerin** hızlı yükselişinin nedenlerinden biri de İpek Yolu'nun kilit noktaları olan Hotan ve Kabil gibi şehirleri ticari merkez olarak kullanmalarındır.
- **Kürk Yolu:** Don nehrinden başlayıp Çin'e ulaşan ticaret yoludur. Hazar Denizi ile Karadeniz'in kuzeyini doğuya bağlayan bu yol üzerinde daha çok hayvan derisi ve postları alınıp satılırdı.
- **Baharat Yolu:** Hindistan'dan başlayıp Kızıldeniz ve Mısır yoluyla Avrupa'ya ulaşan (güneyi batıya bağlayan) ticaret yoludur. Bu yol Coğrafi Keşifler sonucu önemini kaybetti.

Not: İpek Yolu, Kürk Yolu ve Baharat yolları Orta Çağ'da Müslümanların eline geçti. Bu ticaret yollarını ve Orta Doğu'nun zenginliklerini ele geçirmek isteyen Avrupalılar Haçlı Seferleri'ni düzenlediler.

ORTA ÇAĞ'DA ORDU

İlk Çağ'da taktik, manevra yeteneği, eğitim ve disiplin yönünden yetersiz olan bağımsız ve ücretli hür askerî topluluklar, Orta Çağ'da (devletleşme süreci ile birlikte) düzenli ve disiplinli ordulara dönüştürülmüştür.

Batı Avrupa'da, Orta Çağ'ın başlarından 8. yüzyıla kadar ordunun büyük bir kısmını **Serfler (toprağa bağlı köylüler)** oluşturuyordu. 8. yüzyılda (Frankların geliştirdiği feodal sistemle birlikte) Serflerin yerini **şövalyeler¹⁵** almaya başladı. Krallar, orduları küçük ve genellikle disiplinden yoksun olduğu için, büyük ve uzun süreli seferlere ancak **vassalların (Lordların himayesinde olan kontlar)** rızasıyla girişebilmişlerdir. Orta Çağ'da Avrupa'da kara savaşları şövalyeler, okçular ve kuşatma teknikleri etrafında dönüyordu.

14. yüzyıldan sonra İngiltere ve Fransa, **maaşlı daimî ordu** oluşturdular. Daimî ordular, 14. yüzyıl öncesinde süvarilerden oluşurken, 14. yüzyıldan itibaren piyade kıtaları da oluşturulmaya başlandı. Avrupa ordularında piyadeleri en etkili kullanan devletler, İngiltere ve Osmanlı Devleti olmuştur. 1331'de ateşli silahlar kullanılmaya başlandı. Osmanlılarda ilk silahlı daimî birlik, **Yeniçeri Ocağı'dır.**

Bizans ordusu, az sayıda merkez kuvvetlerinin yanı sıra eyalet askerleri, tâbi devletlerin gönderdiği yardımcı kuvvetler ve ücretli askerlerden oluşmuştur. Bizans İmparatorluğu'nda 11. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ücretli askerler ordunun asli unsuru hâline gelmiştir. Bizans ordusundaki ücretli askerlerin büyük bir kısmı **Peçenek, Kuman (Kıpçak)** ve **Uz** Türklerinden oluşuyordu. Bizans ordusundaki bu ücretli Türk askerleri, Malazgirt Savaşı'nda Selçuklular tarafına geçmiştir. Ücretli askerlik, Sasani Devleti ve diğer Avrupa devletlerinde de uygulanmıştır.

Türk ve Moğol ordusu, çok disiplinli idi. Türk, Moğol ve Müslüman atlı okçular, Batılı okçulardan daha hızlı ve esnek idi. Atlı okçular eşsiz hafif süvari teknikleri kullanmıştır. Türk, Moğol (ve Sasani ordusu) **onlu sisteme** göre teşkilatlanmıştır.

Sasani ordusu, değişik etnik gruplardan oluşuyordu. Orduda ücretli askerler ve savaş esirleri yer almıştır.

Yerleşik ve Konar-Göçerler Arasındaki Savaşlar

Konar-göçerler, yerleşiklerle ticaret yoluyla mal değişimi yapmak ya da savaş yoluyla yerleşiklerin mallarına sahip olmak istemiştir. Savaşlarda genellikle konar-göçerler yerleşiklere karşı üstünlük sağlamıştır. Yaşam tarzları askerlerin yaşam biçimlerine benzeyen konar-göçerler, kolaylıkla orduya dönüşebilecek bir yapıya sahipti. Konar-göçerler, kuşatma araçlarından yoksun oldukları için, etrafı surlarla çevrili şehirleri ele geçirmekte zorlanmışlardır.

¹⁵ **Şövalye,** krala bağlılık yemini karşılığında kendisine toprak bağışlanmış profesyonel savaşçıdır.

YERLEŞİKLER	KONAR-GÖÇERLER
Tarımsal üretim alanında üstündürler.	Askerlik alanında üstündürler.
Dışa kapalı ve barışçı bir yaşam tarzı vardır.	Dışa açık ve savaşçı bir yaşam tarzı vardır.
Ordu, ağır donanımlı piyadelerden oluşurdu.	Ordu, hafif silahlı süvarilerden oluşurdu.
Yenildiklerinde haraç ödemeyi kabullenirlerdi.	Yenildiklerinde genellikle kaçarak düşmana ganimet bırakmazlardı.

KANUNLAR GELİŞİYOR

Geleneksel kurallar, zamanla yazılı hâle getirilmiştir. Yasaların belirlenmesinde toplumun yapısı ve ihtiyaçları göz önünde tutulmuştur. Toplamlar ve ihtiyaçlar geliştikçe yasalar da değişmiş ve evrensel hukuk ilkeleri doğmuştur.

- * **12 Levha Kanunları (Roma Hukuku):** Roma İmparatorluğu döneminde oluşturulan bu kanun, bugünkü Avrupa hukuk sisteminin temelini oluşturur. Patriciler ile plepler arasındaki sınıf farklılıklarına son vermek amacıyla oluşturulmuştur
- * **Jüstinianus Kanunları:** 12 Levha Kanunları başta olmak üzere Roma kanunlarının Bizans İmparatoru Jüstinianus (527-565) tarafından yeniden düzenlenmesi ile oluşturulan kanunlardır. Günümüz medeni hukukunun temelini oluşturmaktadır. *Jüstinianus Kanunu'nun özellikleri:*
 - Madde madde yazılmamış, belli olaylar için verilmiş somut örneklerle kanun maddeleri anlatılmıştır.
 - İlk kez kamu ve özel hukuk ayrımı yapılmıştır.
 - Aile ve evlilik konusu dinî bir temele oturtulmuştur.
 - Ceza talep etme hakkı (tazminat dışında) devlete aittir.
 - Suç ve ceza sisteminde suçluyu arındırma, iyileştirme ve caydırma amacı vardır.
 - Adam öldürene sürgün ve servete el koyma cezası uygulanmıştır.
 - Hapis cezası yerine tazminat ödeme, manastıra kapatma, taş ocaklarında ve madenlerde çalışma cezası verilmiştir.
 - Cezalar, kişilerin hür veya köle olmasına göre değişiyordu.
- * **Cengiz Han Yasası (Büyük Yasa):** Bu kanun ile Moğol İmparatorluğu'nun hukuk ve askerlik işleri düzenlenmiştir. Moğol ve Türk törelerine (yazısız hukuk kurallarına) 1206 yılı kurultayında Cengiz Han tarafından ilaveler yapılmıştır. Otuz üç defter hâlinde düzenlendiği varsayılmaktadır. İslamiyet'i kabul eden Moğol hanedanları tarafından da uygulanmıştır.

4. ÜNİTE: İLK VE ORTA ÇAĞLARDA TÜRK DÜNYASI

AVRASYA'DA İLK TÜRK İZLERİ

Türklerin izlerine ilk olarak Avrasya'da (Avrupa ile Asya) rastlanmaktadır. Türk adı;

- * Çin kaynaklarına göre "*miğfer*",
- * Kaşgarlı Mahmut'a göre "*olgunluk çağı*",
- * A. Wamberg'e (Vambrey) göre "*türemek*",
- * Ziya Gökalp'e göre "*kanun ve nizam sahibi*",
- * 1911 yılında yayımlanan Uygurca bir belgeye göre "*güç, kuvvet*" anlamına gelmektedir.
- Türk adı, *resmî bir ad olarak ilk defa Kök Türk Devleti tarafından kullanılmıştır.*
- Türk adı, *coğrafi bir ad olarak ilk defa Bizans kaynaklarında Orta Asya için kullanılmıştır.*¹⁶

ORTA ASYA KÜLTÜR MERKEZLERİ (MÖ 4000-MÖ 300)

İslamiyet öncesi Türk tarihi, başta *Orta Asya*¹⁷ olmak üzere *Kafkaslar*, *Karadeniz'in kuzeyi* ve *Macaristan ovalarını içine alan* sahada yaşanmıştır. Özellikle *kurgan* adı verilen mezar odalarında bulunan eserler, yazıdan önceki Orta Asya kültür merkezleri hakkında bilgi kaynağı olmuştur.

Orta Asya kültür merkezleri (sırasıyla):

- **Anav Kültürü:** Orta Asya'nın en eski kültürüdür. At, ilk defa bu kültürde görülmüştür. Aşkabat yakınlarında yapılan kazılarda bulunan seramik parçalarının Türklere ait olduğu düşünülmektedir.
- **Afanesyevo Kültürü:** Türklere ait en eski kültür bölgesidir. Altay-Sayan Dağları'nın güneybatısındaki kazılarda çakmak taşından ok uçları, bıçaklar, kemik iğneler, bakır eşyalar, çömlekler bulunmuştur.
- **Andronova Kültürü:** Yenisey ırmağı yakınlarındaki bu kültür bölgesi, Ön Türklere aittir. Afanesyevo kültürünün daha geniş alana yayılmış ve gelişmiş şeklidir.
- **Karasuk Kültürü:** Demiri, dünyanın pek çok bölgesine göre daha erken işleyen ve atlı göçebe kültürünün Orta Asya'ya yayılmasını sağlayan kültürdür.
- **Taqar Kültürü:** Altay Dağları bölgesinde bu kültüre ait tunçtan bıçak, ok uçları ve küçük hayvan heykelleri bulunmuştur.

¹⁶ Bizans kaynaklarında 6. yüzyılda "*Orta Asya*", 9-10. yüzyıllarda "*Volga ile Orta Avrupa arası*" için *Türkiye* tabiri kullanılmıştır. Ayrıca 11-13. yüzyıllarda "*Mısır ve Suriye*", 12. yüzyıldan itibaren "*Anadolu*" Türkiye olarak adlandırılmıştır.

¹⁷ *Orta Asya*; batıda Hazar Denizi, doğuda Moğolistan ve Çin'in batısı (Doğu Türkistan), kuzeyde Kırgız bozkırları ve Altay Dağları, güneyde ise Tibet Platosu ve Hindikuş Dağları arasında yer alır.

BOYLARDAN DEVLETE

Anayurtta kurulan ilk Türk devletleri, boy birliği şeklinde ortaya çıkmıştır. Eski Türk toplumunun sosyal yapısını oluşturan birimler -en küçükten en büyüğe doğru- şunlardır: **Oguş (aile)**, **urug (aileler birliği)**, **boy (ok)**, **budun (millet)**, **il (devlet)**.

İlk Türk devletlerinin kurulmasında ve güçlenmesinde temel unsur olan boylar, isyan ederek bu devletlerin zayıflamasında da önemli rol oynamıştır. Örneğin Kök Türk Devleti'ni oluşturan Türk boylarından biri olan **Tölesler**, (Çin'in entrikaları ile isyan ederek) Kök Türk Devleti'nin zayıflamasına neden olmuştur.

Asya Hun Devleti'nde **Mete Han**, I. Kök Türk Devleti'nde **Mukan Kağan**, II. Kök Türk Devleti'nde **Kapgan Kağan** ve Uygur Devleti'nde **Moyen-Çor** Orta-Asya'daki Türk boylarını bir bayrak altında toplamıştır.

İlk Türk Devletlerinde Hükümdar ve Gücün Meşruiyet Kaynağı

Türklerde hükümdar, kut anlayışı gereği kutlu ailenin¹⁸ bireyleri arasından **kurultay** kararı ile seçilirdi. **Kut**, *Türk devletlerinde hükümdara Gök Tengri (Tanrı) tarafından verildiğine inanılan halkı yönetme yetkisidir*. Dolayısıyla Türklerde gücün kaynağı ilahiydi. Ancak Türk kağanı hiçbir zaman kutsal varlık sayılmamıştır.

- **Hükümdarın Görevleri:** Türk devletlerinde hükümdar, devletin başı olarak iç ve dış siyaseti düzenler, savaş ve barışa karar verir, orduya komutanlık eder, elçiler gönderir ve elçileri kabul eder, devlet görevlilerini tayin eder veya görevden alır, töre (kanun) koyabilir ve gerektiğinde yargılama da yapabiliirdi.
- **Türk devletlerinde hükümdar unvanları:** Şanyü (tanhu), han, kağan, yabgu, ilteber, idikut, erkin.
- **Türk devletlerinde hükümdarlık sembolleri:** Taht, davul, otağ, tuğ, kotuz, yay.

Gücün Maddi ve Temel Kaynakları

Orta Asya'nın **sert iklimi** ile **coğrafi koşulları** (geniş bozkırlar ve çöller); Türklerin temel olarak hayvancılıkla uğraşmasına, hayvancılık ise Türklerin **konar-göçer** yaşamasına neden olmuştur. Ulaşımında, göçlerde ve savaşlarda atı kullanmak onlara avantaj sağlamıştır. Türkler; yazın yaylaklara, kışın kışlaklara kalabalık gruplar halinde göç ederlerdi. Sınırlı otlakları beraber kullanma mecburiyeti, aile ve grup ilişkilerini güçlendirmişti.

Asya Hunları, Kök Türkler ve Uygurlar bozkır kültürünü (konar göçer yaşam tarzını) devam ettirmiştir. Uygurların Çinlilerle fazla yakınlaşması ve **Maniheizm**'i kabul etmeleri ile hayat tarzı değişmeye başladı. **Uygurlar**, (*bozkır yaşamının yanında*) *şehir yaşamına geçen ilk Türk topluluğudur*.

Atı kullanan ve demiri işleyerek silah yapan Türkler, askerî bakımdan çevresindeki milletlere üstünlük sağlamıştır. Türk ordusu, ücretli askerlerden değil her an savaşabilecek durumda olan süvarilerden kuruluydu.

Güç Paylaşımı ve Yönetim

*İlk Türk devletlerinde yasa çıkarma (yasama) görevini yerine getiren ve genel devlet işleri konusunda karar alan en yüksek kurula **toy (kurultay)**; kurultay üyelerine ise **toygun** denirdi. Kurultay üyeleri şunlardan oluşuyordu: **Kağan**, **hanedan üyeleri**, **hatun**¹⁹, **aygucı (başbakan)** ve **boy beyleri**. Kurultay genellikle yılda en az üç kez toplanırdı. Kurultayın doğal başkanı kağan (vekili ise aygucı) idi. Kurultayı toplantıya çağırma, töre değişikliğini teklif etme, yargıya başkanlık etme görevleri kağana aitti. Kurultayda alınan kararlar halka duyurulurdu.*

Kurultay kararlarının uygulanması (yürütme) işinden **ayukı (hükümet)** sorumluydu. Ayukı, **buyruk** adı verilen bakanlardan oluşurdu.

Devlet, **ikili Teşkilat** olarak adlandırılan uygulama ile doğu ve batı olmak üzere ikiye ayrılarak yönetilirdi. Bu uygulamada devletin doğusunu hükümdar, batısını ise hükümdara bağlı olarak **Yabgu** unvanı taşıyan hükümdar ailesinden biri (genellikle hükümdar kardeşi) yönetirdi.

Türklerde, Gök Tanrı'nın Türk kağanına **ülüş (pay, nasip, kısmet)** denilen iktisadi güç bağışladığına (dolayısıyla bu **ülüş** sayesinde Türk ülkesinde bolluk ve bereketin arttığına) inanılırdı.

ASYA HUN DEVLETİ (MÖ 220-MS 216)

Türklerin kurduğu ilk devlettir. Devletin merkezi **Ötüken**'dir. Asya Hun Devleti'nin bilinen ilk hükümdarı **Tuman**'dır. **Mete Han**, MÖ 209 yılında babası Tuman'ı tahttan indirerek hükümdar oldu. Mete Han, Türk topluluklarını **ilk kez** Hun hâkimiyeti altında toplamıştır.

Mete'den sonra Asya Hun Devleti, Çin entrikaları ve taht mücadelesi nedeniyle sarsıldı. Çin hâkimiyetine girmeyi savunan **Hohanyeh** ile bağımsızlığı savunan **Çiçi**'nin mücadelesini, Çin'in desteğini alan Hohanyeh kazandı. Böylece Hun Devleti, **Doğu (Çin'in hâkimiyetinde)** ve **Batı (bağımsız)** olmak üzere ikiye ayrıldı (MÖ 54). Çiçi idaresindeki Batı Hunları Çin tarafından (MÖ 36'da) yıkıldı. Doğu Hunları ise bir süre sonra Kuzey ve Güney olmak üzere ikiye ayrıldı. Kuzey Hun Devleti Siyenpiller, Güney Hun Devleti ise (MS 216'da) Çinliler tarafından yıkıldı.

¹⁸ Kutlu aile Hunlarda **Tu-ku**, Kök Türklerde **Aşina** ve Uygurlarda **Yağlakâr** ailesidir.

¹⁹ Siyasi yetkiye sahip olan **Hatun (Kağan'ın hanımı)**, kağana devlet yönetiminde yardımcı (naip) olur ve bazen de elçileri kabul ederdi.

I. KÖK TÜRK DEVLETİ (552-630)

- **Türk adını resmî devlet adı olarak kullanan ilk devlettir.**
- *Töles* boylarını kendine bağlayan ve Avar Devleti'ni yıkan **Bumin Kağan** tarafından **552'**de kuruldu.
- Bumin Kağan, ülkenin batı kısmının idaresini kardeşi **İstemi Yabgu**'ya verdi.
- Devlete en parlak dönemini yaşatan **Mukan Kağan**, Kore-Karadeniz arasındaki toprakları ele geçirdi
- **Tapo (Taspar) Kağan**'dan sonra yaşanan taht kavgaları sonucunda devlet 582 yılında ikiye ayrıldı.
- *Doğu Kök Türk Devleti* 630 yılında Çinliler tarafından yıkıldı. *Batı Kök Türk Devleti* ise 630 yılında Çin'e bağlı birçok beyliğe ayrıldı.

II. KÖK TÜRK (KUTLUK) DEVLETİ (682-742)

Yaklaşık elli yıl Çin'in egemenliğinde yaşayan Kök Türkler, bağımsızlıklarına kavuşmak için, Çinlilere pek çok defa başkaldırdılar. 639 yılındaki ilk başkaldırıda **Kürşat** ve arkadaşları başarısız oldular. Bu başarısızlıktan yılmayan Kök Türkler, **Kutluk** önderliğindeki son başkaldırıda zafere ulaşarak bağımsızlıklarına kavuştular.

- ✱ II. Kök Türk Devleti, **682** yılında **Kutluk İltiş Kağan** tarafından kuruldu. Ona, devlet işlerinin planlanmasında **Apa Tarkan** unvanını taşıyan **Tonyukuk** yardımcı oldu.
- ✱ İltiş'in ölümünden sonra tahta çıkan kardeşi **Kapgan Kağan**, Türk boylarını hâkimiyet altına aldı. Kapgan Kağan'ın sert tutumu ve Çin'in entrikaları nedeniyle boylar isyan ettiler.
- ✱ **İnel**'in kısa süreli hükümdarlığından sonra tahta çıkan **Bilge Kağan**, boyların isyanını bastırdı.
- ✱ Bilge Kağan'dan sonraki kağanların yetersizliği ile isyanlar devleti zayıflattı.
- ✱ 742 yılında Karluk, Basml ve Uygurlar birleşerek II. Kök Türk Devleti'ne son verdi.

UYGUR DEVLETİ (744-840)

- **744'te Kutluk Bilge Kül Kağan (744-747)** tarafından kuruldu. Devletin başkenti, **Karabalgasun**'dur.
- **Moyen Çor** döneminde devletin sınırları Siri Derya (Seyhun) nehrine kadar uzanmıştır.
- **Böğü Kağan** döneminde, **Mani dini** Uygur Devleti'nin resmî dini olmuştur. Mani dininin et yememeyi ve savaş yapmamayı teşvik etmesi nedeniyle Uygurların savaşçı özellikleri zayıflamıştır. Fakat Uygurların bilim, sanat ve edebiyattaki ilerlemelerine etki etmiştir.
- Çin'in entrikaları sonucu zayıflayan devlet, 840 yılında Kırgızlar tarafından yıkılmıştır.
- Uygur Devleti'nin yıkılmasından sonra **Sarı (Kansu) Uygur Devleti** ile **Turfan Uygur Devleti** kuruldu. Günümüzde; Sarı Uygurlar Kuzeybatı Çin'de, Turfan Uygurları Çin'in Doğu Türkistan Özerk Bölgesi'nde yaşamaktadır. Turfan Uygur Devleti, ticaret yolları üzerinde kurulduğu için ekonomik olarak zenginleşti.

İLK TÜRK DEVLETLERİNDE TÖRE

İlk Türk devletlerinde hukukun temelini **töre (sözlü hukuk kuralları)** oluştururdu. Töreği oluşturan unsurlar şunlardır: **Kağanlar tarafından konulan kurallar, kurultaylarda alınan kararlar ve gelenekler**. Töre (Kağanlar da dâhil olmak üzere) herkesin uyması zorunludur. Türklerde töresini kaybetmiş bir ulusun yok olmuş sayılacağı kabul edilirdi. Töre, kağanın hem keyfi hareket etmesini engellemiş hem de halkına adil davranması için bir kontrol mekanizması olmuştur.

TÜRK KİTABELERİNE GÖRE GÜÇ VE YÖNETİM ANLAYIŞI

Yenisey Yazıtları'nda, yazıt kahramanının yaptığı işlerden bahsedilmiştir. Bu yazıtlardan kişi, boy ve halk adları öğrenilmektedir. **Orhun Yazıtları**, Türklerin devlet ve yönetim anlayışı ile ilgili önemli bilgiler içermektedir. **Bilge Kağan** ve **Kültigin** adına dikilen Orhun Yazıtlarına göre;

- Türk Kağanları, Tanrı tarafından cihanşümul (dünya hâkimi) bir hükümdar olarak görevlendirilmiştir
"Üstteki mavi gök ile alttaki yağız yer arasında yaratılan insanoğlunun üzerine ecdadım Bumin Kağan, İstemi Kağan oturmuş."
- İlk Türk devletlerindeki egemenlik anlayışı ilahi kaynaklıdır.
"Tanrı, Türk milletinin adı, sanı yok olmasın diye babam (İltiş) kağanı, annem hatunu yüceltmış, il vermiş"
- Türk kağanları, Türklerin birlik ve bütünlüğünü sağlamak ve savaşmak zorundadır.
"Tanrı lütfettiği için illiyi ilsizletmiş, kağanlıyı kağansızlatmış, düşmanı tâbi kılmış, dizliye diz çöktürmüş, başlıya baş eğdirmiş."
- Türklerde devletin kuruluşunda halkın da katkısı olmuştur.
"Babam (İltiş) on yedi er ile harekete geçince ormandakiler ve ovadakiler toplanıp geldiler, yetmiş kişi, sonra yedi yüz kişi oldular. Kağanlığı atalarının törelerinde kurdular."
- Kağanlar, millete karşı sorumludur. (Sosyal devlet anlayışı!)
"Türk milleti için gece uyumadım, gündüz oturmam... Çıplak milleti giydirdim, fakir milleti zengin ettim."
- Türk milletinin kıyamete kadar yaşayacağı belirtilmiştir.
"Türk milleti! Üstte mavi gök çökmedikçe, altta yağız toprak delinmedikçe, senin ilini, töreni kim bozabilir"

TÜRKLERDE COĞRAFYA İLE OLUŞAN YAŞAM TARZI

Orta Asya'nın **coğrafi yapısı** (geniş bozkırlar, çöller ve yüksek dağlar) ve **iklimi** (yazları sıcak ve kurak, kışları çok soğuk), Türk boylarının genel olarak **hayvancılık** yapmalarına ve (hayvanları beslemek için otlaklara duyulan ihtiyaç nedeniyle) **konar-göçer yaşam** tarzını benimsemelerine neden olmuştur. Bazı Türkler de **yerleşik yaşam** tarzını benimseyerek tarımsal üretimde bulundular ve şehirler kurdular.

Her boyun kendine ait yaylağı ve kışlağı vardı. Boy beyinin emri ile başlayan göç, develer ve kağnılar (dört tekerli ve üstü kapalı öküz arabası) ile yapılırdı. Çadırdaki yaşayan konar-göçer Türklerin eşyaları taşınabilir türden idi. Temel gıdaları et ürünleri idi. Tarihte konserve yapan ilk millet Türklerdir.

TÜRKLERİN ANA YURTTAN (ORTA ASYA'DAN) GÖÇLERİ

Türk topluluklarından Hunlar, Avarlar, Bulgarlar, Macarlar, Peçenekler, Kumanlar ve Uzlar **Avrupa'ya**; Oğuzlar İran ve **Anadolu'ya**, Ak Hunlar **Afganistan ve Kuzey Hindistan'a** göç ettiler.

Göçlerin Sebepleri:

- Nüfusun artması nedeniyle otlakların geçim bakımından yetersiz kalması
- İklim değişikliği ve kuraklık nedeniyle yaşanan kıtlık
- Türk boyları arasındaki mücadeleler
- Yabancı ulusların (Çin ve Moğol) baskısı
- Yeni yerler fethetme ve bağımsız yaşama arzusu

Göçlerin Sonuçları:

- Türkler yayıldıkları bölgelerde devletler kurdular ve diğer toplumlarla etkileşime girdiler.
- Türk tarihini incelemek zorlaştı.

TÜRKLERDE ASKERİ KÜLTÜR

Türkler, savaşçı kimliğiyle ön plana çıkan bir millettir. Bu kimliğin ortaya çıkmasında Orta Asya'nın sert iklim koşulları ile diğer milletler ve Türk boyları arasındaki mücadeleler etkili olmuştur. Eli silah tutan herkes (genç-yaşlı, kadın-erkek) askerdi ve her an savaşılabilecek durumda idi. Bu nedenle Türkler **"ordu millet"** denirdi.

Mete Han, MÖ 209 yılında düzenli ilk Türk ordusunu oluşturdu ve ısıklık çalan bir ok icat etti. Türk ordusunda (Hazarlar hariç) ücretli asker yoktu. Ordu, hafif zırh ve silah kullanan süvarilerden oluşurdu. Piyade kuvvetleri yok denecek kadar azdı. Ordunun başına genellikle hanedan üyelerinden biri **subaşı** (Genelkurmay Başkanı) olarak atanırdı. Komutan ve kağanların birer tuğu²⁰ vardı.

Onlu Teşkilat (Sistem): Mete Han tarafından kurulmuş olan bu sistem, günümüze kadar hüküm süren Türk devletleri ve diğer modern ordular tarafından da örnek alınmıştır. Onlu sistemde; on kişinin başında onbaşı, yüz kişinin başında yüzbaşı, bin kişinin başında binbaşı, on bin kişinin başında tümenbaşı bulunurdu. Onlu teşkilatın iki işlevi vardır:

- **Sosyal işlevi:** Onlu sistemle yapılandırılan boylar/soylar, başlarına merkezden atanan komutanlar aracılığıyla hükümdara bağlanmış; böylece boy ayrımcılığı önlenerek millet birliği sağlanmıştır.
- **İdari işlevi:** Devletin bütün idarecilerinin aynı zamanda asker olması düzeni ve disiplini sağlamıştır.

Turan (Hilal) Taktiği: Ovalarda uygulanabilen bu savaş taktiği Türkler için özgüdür. Bu taktiğin uygulanışı şöyledir: *"Türk ordusunun merkez kuvveti sanki bozulmuş da geri çekiliyormuş hissi vererek geri çekilirken, sağ ve sol kanatlardaki kuvvetler ileri atılarak düşmanı sarar. Bu arada merkez kuvvetleri de geri çekilmeyi bırakıp tekrar saldırıya geçerek düşmanı imha ederdi."*

Türk Ordusunun Başarısını Artıran Etkenler:

- **Süvarilerin ordumuzun hız ve manevra kabiliyetini artırması**
Türkler geliştirdikleri eyer²¹, üzeni²² ve gem²³ gibi aksesuarlar ile icat ettikleri pantolon, deri kuşak ve potin sayesinde atı daha verimli kullanmayı öğrendiler. Dolayısıyla ordunun hız ve manevra kabiliyetini artırdılar.
- **Askerlerimizin koşan at üzerinde ok ve yayı ustalıklı kullanabilmeleri**
- **Kaliteli demirden silah (kılıç, mızrak, kalkan, ok ucu) yapabilme teknolojisine sahip olmaları**
- **Savaşlarda Turan ve hücum taktiğinin başarıyla uygulanması**

KAVİMLER GÖÇÜ (375)

Hun Türklerinin Orta Asya'dan batıya yönelmesiyle başlayan ve buna bağlı olarak çok sayıda barbar kavmin (Germenler, Ostrogotlar, Vizigotlar gibi) birbirini ötelemesiyle devam eden büyük nüfus hareketine **Kavimler Göçü** denir.

²⁰ **Tuğ:** sayısı ve şekli rütbe ve statüye göre değişen at kuyruğundan yapılmış alamettir.

²¹ **Eyer:** Binek hayvanlarının sırtına konulan, atın üzerine rahatça oturmaya yarayan nesnedir.

²² **Üzeni:** Eyerin iki yanında asılı bulunan ve ata binildiğinde ayakların basılmasına yarayan, altı düz demir halkadır.

²³ **Gem:** Atı yönlendirmek için atın ağzına takılan demir araçtır.

Kavimler Göçü'nün Sonuçları:

- ⊕ Roma İmparatorluğu, Doğu Roma ve Batı Roma olmak üzere ikiye ayrıldı.
- ⊕ Günümüz Avrupa milletlerinin temeli atıldı.
- ⊕ Avrupa Hun Devleti kuruldu.
- ⊕ Avrupalılar Türk kültürünü tanıdı.
- ⊕ Avrupa'da feodalite güç kazandı ve skolastik düşünce gelişti.

AVRUPA HUN DEVLETİ (370-496)

- ✱ Bilinen ilk hükümdarları **Balamir**'dir.
- ✱ **Uldız döneminde devletin dış siyaseti:** "Bizans (Doğu Roma) İmparatorluğu baskı altında tutulurken Batı Roma İmparatorluğu ile dostluk kurmaktır."
- ✱ **Rua** döneminde yapılan Balkan Seferi sonucunda Bizans vergiye bağlanmıştır.
- ✱ **Attila** devlete en parlak dönemini yaşatmıştır. Avrupalıların **Tanrı'nın Kırbağı** dediği Attila, Almanların **Nibelungen Destanı**'nda babacan, iyiliksever, yüksek vasıflı bir hükümdar olarak tanıtılmaktadır.

Attila Döneminde Avrupa Hun Devleti-Bizans İlişkileri

- ❖ Doğu Roma İmparatorluğu ile imzalanan **434-Margus Antlaşması**'na göre:
 - Bizans, Hunlara bağlı kavimlerle antlaşma yapmayacak.
 - Bizans, Hunlardan kaçanlara sığınma hakkı vermeyecek ve sığınmış olanları da iade edecektir.
 - Ticari ilişkiler belirli sınır kasabalarında devam edecektir.
 - Bizans'ın ödediği yıllık vergi iki katına çıkarılacaktır.
- ❖ Attila, antlaşma şartlarına uymayan Bizans Devleti üzerine **I. Balkan (441)** ve **II. Balkan (447)** seferlerini düzenledi. Bu seferler sonucunda Bizans Devleti ile **Anatolios Antlaşması** imzalandı.

Attila Döneminde Avrupa Hun Devleti-Batı Roma İmparatorluğu İlişkileri

- ❑ Attila, Anatolios Antlaşması'ndan sonra Batı Roma İmparatorluğu üzerine iki sefer düzenleyerek Kuzey İtalya'yı ele geçirmiştir. Roma'nın düşeceğinden endişe eden Romalılar, Papa I. Leo (Lio) başkanlığında bir barış heyetini Attila'ya göndermiş ve ondan Roma'yı esirgemesini istemiştir. Bu isteği kabul eden Attila, böylece Batı Roma'ya üstünlük sağlamıştır.
- ❑ Attila'nın ölümünden sonra yerine oğulları **İlek**, **Dengizik** ve **İrnek** geçmiştir. İrnek döneminde Avrupa'da tutunamayacaklarını anlayan Hunlar, Karadeniz'in kuzeyine çekilmiştir.

ORTA ÇAĞ'DA DİĞER TÜRK DEVLET VE TOPLULUKLARI

- ⊕ **Avar Hakanlığı:** Asya'da (Moğolistan'da) kurdukları devlet yıkılınca Orta Avrupa'ya göç ettiler. Orta Avrupa'da **Bayan Kağan** idaresinde yeni bir devlet daha kurdular. İstanbul'u iki kez kuşattılar. Avarlar, Germen ve Slavları yönetim, askerlik ve sanat alanlarında etkilemiştir.
- ⊕ **Hazar Hakanlığı:** 7 ve 11. yüzyıllar arasında Karadeniz ile Kafkaslar dağlarının kuzeyinde ve İtil (Volga) nehri dolaylarında hüküm sürmüşlerdir. Sabar Türklerinin devamı olan Hazarlar, Batı Kök Türk Devleti yıkılınca bağımsız bir devlet kurdular. Hazarlar, Museviliği benimseyen tek Türk topluluğudur. Hazarlar ülkesinde farklı dinleri barındırmıştır. Hazar ismi günümüzde **Hazar Denizi** adında yaşamaya devam etmektedir.
- ⊕ **Türgişler Devleti:** Emevilerle mücadele ederek Arapların Orta Asya'da hâkimiyet kurmasını engellediler. Kendi adlarına para bastırmışlardır.
- ⊕ **Bulgarlar:** Orta Asya'dan Hazar Denizi, Karadeniz ve Kafkasya'nın kuzeyine gelip yerleşen Bulgarlar, **Kubrat (Kurt)** liderliğinde **Büyük Bulgar Devleti**'ni kurdular. Büyük Bulgar Devleti'nin yıkılmasından sonra iki Bulgar devleti kuruldu:
 - **İtil (Volga) Bulgar Devleti:** Otuz-Oğurlar tarafından kuruldu. 10. yüzyılın ilk yarısında (ticari ilişkiler sonucunda) İslâmiyet'i kabul ettiler. Doğu Avrupa'da Türk-İslâm kültürünün temsilcisi olmuşlardır.
 - **Tuna Bulgar Devleti:** Dobruca'nın güneyinde **Asparuh** tarafından kuruldu. **Boris Han** zamanında Hristiyanlığı kabul ettiler.
- ⊕ **Karluklar:** Orta Asya'da İslâmiyet'i kabul eden ilk Türk topluluğudur. Talas Savaşı'nda Çinlilere karşı Müslüman ordusunun yanında yer aldılar. II. Kök Türk Devleti'nin yıkılmasında ve Uygur Devleti'nin kurulmasında etkili olmuştur. Karahanlılar Devleti'nin kurucu boyudur.
- ⊕ **Başkırtlar:** Kıpçak kökenlidirler. Ural Dağları ile İtil nehrinin kuzeyinde (Başkırdistan) yaşadılar.
- ⊕ **Oğuzlar:** Sırasıyla Dokuz Oğuz Kağanlığı, Kök Türk ve Uygur hâkimiyetine giren Oğuzlar, 10. yüzyılda **Oğuz Yabgu Devleti**'ni kurdular. 10. yüzyılın sonlarına doğru İslâmiyet'i kabul eden Oğuzlar, Büyük Selçuklu ve Osmanlı gibi cihanşümul devletler kurmuşlardır.

- ⊕ **Kıpçaklar (Kumanlar):** Batı Kök Türk topluluklarından. Doğu Avrupa ve Batı Sibirya bozkırlarında (Kıpçak Bozkırı) yaşadılar. Bir kısmı İslamı bir kısmı Hristiyanlığı benimsemiştir. Mısır'da kurulan Memlûk Devleti kuruluşundan kısa bir süre sonra Kıpçakların eline geçmiştir.
- ⊕ **Peçenekler:** Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlarda yaşayan Peçenekler, Bizans'a akınlar düzenlemiştir. Bizans ordusunda paralı askerlik yapan Peçenekler, Malazgirt Savaşı'nda Bizans ordusundan ayrılarak Alp Arslan'ın (Büyük Selçuklu Devleti'nin) ordusuna katılmıştır.
- ⊕ **Kırgızlar:** Uygur Devleti'ni yıkarak Ötüken'de devlet kurdular. 13. yüzyılda Moğolların, 19. yüzyılda Rusların egemenliğine girdiler. 1991'de bağımsız bir devlet kurdular. Kırgızların **Manas Destanı**, Müslüman Kırgızlar ile gayrimüslimler arasındaki mücadeleleri anlatır.
- ⊕ **Macarlar:** Fin-Ugurlar ile Onugurların kaynaşmasıyla oluşmuştur. 9. yüzyıl başlarında Hazar egemenliği altında olan Macarlar, Peçeneklerin baskısıyla batıya göç ettiler. Macarlar, Hristiyanlığı benimseyerek Türk kimliğini kaybetmiştir.

İLK TÜRK DEVLETLERİ VE KOMŞULARI

Eski Türk topluluklarının temel gelir kaynağı hayvancılıktı. Hayvancılıkla beraber tarım, ticaret, el sanatları, madencilik, dericilik, yağma ve ganimet de önemli gelir kaynakları idi.

Türk-Çin İlişkileri

Orta Asya'daki Türkler (Hunlar, Kök Türkler ve Uygurlar) ile Çinliler, siyasi ve ekonomik çıkarlarını korumak ve **İpek Yolu**'na hâkim olabilmek için, genellikle mücadele ettiler. Çinliler, Hunların saldırılarından korunmak için **Çin Seddi** denilen savunma hattını inşa ettiler. Çinliler (ve diğer yerleşik toplumlar), Türklerin saldırılarından korunmak için ayrıca şu yöntemleri kullandılar: Fitne sokmak, en tehlikeli olanların üzerine az tehlikeli olanları salmak, konar-göçerleri barışçıl yollarla çekmek, konar-göçerlere sınır bölgelerinde federe bölgeler vermek ve kaleler yapmak.

Türkler ile Çinliler arasında ticari ilişkiler de gelişmiştir. Türkler Çinlilerden ipek, çay ve tahıl ürünleri (pirinç, buğday) almış; Çinlilere ise at, et, kürk, deri ve silah satmışlardır.

Türk-Sasani ve Türk-Bizans İlişkileri

I. Kök Türk Devleti'nin batı kanadını yöneten **İstemi Yabgu**, Sasani Devleti'ne karşı ittifak kurmak için, 567 yılında Bizans İmparatorluğu'na bir elçi heyeti gönderdi. Orta Asya'dan Bizans'a gönderilen bu ilk heyete karşılık Bizanslılar da Kök Türk Devleti'ne elçi göndermiştir. Bizans-Kök Türk ittifakı, Sasani Devleti'nin zayıflamasına neden oldu.

İlk Türk Devletlerinin Ticari Politikaları

Eski Türk topluluklarında ve devletlerinde ticaret, büyük ölçüde **mal değişimi** (at ve kıymetli madenden yapılmış kap-kacak değişimi) veya **satır** denilen disk şeklindeki gümüş para ile yapılıyordu.

Türk devletleri topraklarından gelip-geçen kervanlardan **geçiş vergisi** almıştır. Özellikle Çin ipeğinin Batı'ya satışından önemli kârlar elde etmişlerdir. Uygurlar, Türklerde bankacılığın temelini oluşturdu.

İlk Türk devletleri ticareti geliştirmek için neler yaptılar?

- * Hun, Kök Türk ve Uygur devletlerinde tüccar grupları oluşturuldu.
- * Türk tüccarlar için yabancı ülkelerde, Soğd ve Arap tüccarlar için Türk ülkesinde temsilcilikler açıldı.
- * Komşu devletlerle olan sınırlarda serbest ticaret pazarları kuruldu.
- * Kervanlar için konaklama merkezleri oluşturuldu ve buralarda ücretli yeme-içme hizmeti verildi.
- * Kervanlara at, deve gibi hayvanlar temin edildi.
- * Siyasi ve askerî güç, daha fazla mal satabilmek için, bir baskı aracı olarak kullanıldı.
- * **Örnek: Uygurlar, satmak gayesi ile Çin'e gönderdikleri atların hepsini almaları için Çinlileri zorlamışlardır.**
- * İpek Yolu'na hâkim olabilmek için Çin, Ak Hun (Eftalit) ve Sasani gibi komşu devletlerle mücadele edildi ya da komşu devletlere karşı başka devletlerle ittifak antlaşmaları yapıldı.
- * **Örnek: İstemi Yabgu, İpek Yolu'nun Maveraünnehir bölümünü hakimiyet altına almak için, "Ak Hun Devleti'ne karşı Sasani Devleti ile, Ak Hun Devleti yıkılınca Sasani Devleti'ne karşı Bizans ile anlaştırdı."**
- * Hâkim olunan alanlarda güvenlik sağlandı.
- * **Örnek: Hazar Barış Çağı (Kafkasya, Karadeniz'in kuzey düzlükleri ile Doğu Avrupa'da Hazar Devleti tarafından asayiş ve ulaşım güvenliğinin sağlandığı 7 ve 9. yüzyıllar arasındaki dönem) boyunca oluşan güvenli ortamda milletlerarası ticaret gelişti. Gök Tanrı inancına mensup olan Hazarların milletlerarası bu sıkı ilişkileri sonucunda ülkelerinde İslamiyet, Hristiyanlık ve Musevilik de yayıldı.**

5. ÜNİTE: İSLAM MEDENİYETİNİN DOĞUŞU

İSLAMİYET'İN DOĞDUĞU DÖNEMDE DÜNYA

İslamiyet'in doğduğu dönemde Anadolu, Suriye ve Kuzey Afrika'da **Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğu**; İran ve çevresinde **Sasani İmparatorluğu**; Afrika'nın Kızıldeniz kıyısında **Habeş Krallığı**; Orta Asya'da **Kök Türk Devleti** bulunuyordu.

Doğu Roma ve Sasani İmparatorlukları arasındaki savaşlar, her iki devletin de yıpranmasına neden olmuştur. Bu dönemde Türkler ve Araplar, ticari amaçla yaptıkları seyahatlerde karşılaşmıştır.

İSLAMİYET ÖNCESİ DÖNEMDE ARABİSTAN

Arabistan toprakları, çöllerle kaplı olduğu ve ekonomik getirisi fazla olmadığı için büyük devletlerin ilgisini çekmemiş ve istilalara uğramamıştır.

Arapların İslamiyet öncesi dönemine **Cahiliye Dönemi** denirdi. Bu tabir onların okuma yazma bilmemesinden değil; insanların medeniyet bakımından geri kalmaları, putlara tapmaları, kadınlara yönelik kötü tutumları gibi nedenlerden dolayıdır. Arabistan genelinde **Putperestlik** inancı hâkimdi. Bunun yanı sıra **Hristiyanlık**, **Musevilik** ve **Haniflik** (Hz. İbrahim'in dini) dinlerine inananlar da vardı.

1-) Sosyal Hayat

Halk; **hürler**, **köleler** ve **mevaliler**²⁴ olmak üzere üç sosyal sınıfa ayrılırdı. Hürler tüm haklara sahipti. Herhangi bir hakka sahip olmayan köle ve cariyeler (kadın köleler) alınıp satılabilir, miras olarak bırakılabilir ve günlük işlerde çalıştırılabilirdi.

Evlat edinme yaygındı ve evlatlık alınan çocuk mirastan yararlanabilirdi. Bir erkek çok sayıda kadınla evlenebilir ve eşlerini kolayca boşayabilirdi. Kadın ancak çocuğu olduktan sonra aileye kabul edilirdi. İnsan haklarının çoğundan yoksun bırakılan kadınlar, mirastan da pay alamazdı. Kabilede sadece önde gelen kişilerin kadınları ve kızları ayrıcalıklı tutulurdu.

Mekke'de, haksızlığa/zulme uğrayanları korumak ve adaleti sağlamak amacıyla, **Hilfu'l Fudûl Cemiyeti (Erdemliler İttifakı)** kurulmuştu. Hz. Muhammed de bu cemiyetin üyesi idi.

Araplar, **haram aylarda** (zilkade, zilhicce, muharrem ve recep) savaş yapmazlardı. Haram aylarda yapılan savaşlara **Ficar Savaşları** denirdi.

Arabistan'da üç çeşit yaşam tarzı vardı:

- **Bedevilik (Göçebelilik):** Çöl ve vahalardaki konar-göçer yaşam tarzıdır. Bedevilikte deve önemli bir yere sahipti. Kabileler hâlinde yaşayan bedevilerin barınağı çadır idi. Kabile yönetiminden kabile reisi sorumludur. Hayvancılık, takasa dayalı ticaret ile geçimlerini sağlayan bedeviler, yağmacılık da yaparlardı. Bedeviler, Arapçayı en duru şekilde konuşurlardı.
- **Hadarilik (Şehirlilik):** Köy, kasaba ve şehirlerde görülen yerleşik yaşam tarzıdır. Kerpiçten veya taştan yapılmış evlerde otururlardı. Geçim kaynakları tarım ve ticaretti. Kabile anlayışı ile kümelenen Hadariler, -kabile reisinden ziyade- kabile meclisi tarafından yönetilirdi. Önemli kararlar oy çokluğuyla alınırdı.
- **Yarı Göçebe Yaşam Tarzı**

2-) Siyasi Hayat

İslamiyet'ten önce Arabistan'da; **Nebatiler**, **Tedmur**, **Gassani**, **Main**, **Hire** ve **Sebe** devletleri kurulmuştur. Hz. Muhammed'in doğduğu dönemde Arap Yarımadası'nda siyasi birlik yoktu. İnsanlar kendi kabilelerini ön planda tutardı. Kabilelerin başında **şeyh** veya **seyyid** denilen kabilenin büyüğü bulunurdu. Hükümlerini kabilenin örfüne göre verirlerdi. Kabileler arasında özellikle kan davalarına dayanan savaşlar sık görülürdü. İntikam kutsal bir görev kabul edilirdi.

3-) Ekonomik Hayat

Ekonomi; (kuzey-güney yönünde yapılan) **ticaret** başta olmak üzere **hayvancılık** ve **tarım** üzerine kuruluydu. Mekke; ticari, dinî ve kültürel bir merkezdi. Genellikle haram aylarda 5-30 gün süreyle panayırılar kurulurdu. Panayırılar; alış- veriş yapılması nedeniyle **ekonomik işlevi**, kabileler arasındaki problemlerin konuşulup çözülmesi nedeniyle **sosyal işlevi**, edebî sohbetlerin ve şiir yarışmalarının yapılması nedeniyle **kültürel işlevi** olan büyük pazardır.

İSLAMİYET YAYILIYOR

Mekke'de **Muhammed'ül-Emin** (Güvenilir Muhammed) lakabıyla tanınan Hz. Muhammed, 610 yılında Allah tarafından Cebrail aracılığıyla ilk vahyin gönderilmesiyle peygamberlik görevine başladı. Hz. Muhammed'in İslam'a davet çağrısına Mekke müşriklerinin çoğu olumlu karşılık vermemiştir.

İslamiyet'in yayılmasından rahatsız olan Mekkeli müşrikler; Müslümanlarla **alay** ettiler, onlara **şiddet ve işkence** yaptılar, onları **yok saydılar**. Ayrıca Müslümanlara karşı **yalnızlaştırma siyaseti** ile birlikte **ekonomik ambargo** uyguladılar.

Mekkeli müşriklerin İslamiyet'in yayılmasına karşı çıkmalarının nedenleri:

- ✱ *Putla tapınmanın yerine tevhit inancının getirilmesi*
- ✱ *Sınıf ayrımcılığının yerine eşitliğin getirilmesi*
- ✱ *Kadın haklarının önemsenmesi*
- ✱ *Haksız kazancın, içkinin, zinanın ve faizin reddedilmesi*
- ✱ *Kabileciliğin ve kan davalarının reddedilmesi*

²⁴ Mevali; İslamiyet öncesinde "azat edilmiş köle", İslamiyet'ten sonra ise "Arap olmayan Müslüman" anlamında kullanılmıştır.

AKABE BİATLARI VE HİCRET: Mekke’de 620-622 yılları arasında, bazı Medinelilerin Hz. Muhammed’e biat (bağlılık sözü) ettikleri görüşmelere *Akabe Biatları* denir.

Mekkeli müşriklerin Müslümanlara yönelik baskılarının artması sebebiyle Mekke’deki Müslümanlar (Hz. Muhammed’in izniyle) Medine’ye 622 yılında **hicret (göç)** ettiler. Hz. Muhammed, hicret yolculuğunu Hz. Ebubekir ile birlikte gerçekleştirmiştir. Hz. Muhammed, hicretin ardından **muhacir** (göç eden Mekkeli Müslümanlar) ile **ensar** (Medineli Müslümanlar) arasında kardeşlik ilan ederek, Müslümanlara toplum olma bilinci kazandırmıştır.

MEDİNE SÖZLEŞMESİ (622): *Dünyanın ilk toplumsal sözleşmesi ve İslam Devleti’nin ilk yazılı anlaşmasıdır.* Hz. Muhammed tarafından düzenlenen Medine Sözleşmesi’nin amacı, Medine’de siyasi birlik oluşturmaktır. Müslümanlar ile bunlara tabi olanlar (gayrimüslimler) arasında yapılan sözleşme, anayasal kavramları (adalet, barış, inanç, vicdan ve fikir hürriyeti, hak ve sorumluluk, mal ve can güvenliği gibi) içermektedir.

Medine Sözleşmesi’nin bazı maddeleri:

- Medine şehrine bir saldırı olursa şehir hep birlikte savunulacaktır.
- Yahudiler kendi dinlerinde, Müslümanlar da kendi dinlerinde serbesttirler.
- Yahudiler, Müslümanlar aleyhinde iş birliği yapmadıkça, zulme uğramayacaktır.
- Kurallara tam olarak uyulacak; haksız bir fiil ya da suç işleyen kişi cezalandırılacaktır.
- Müminler, haksızlık edenlere ve inananlar arasında kargaşa çıkaranlara karşı olacaktır.

İSLAMİYETİN VAROLUŞ MÜCADELESİ

BEDİR SAVAŞI (624): Sebebi, Medine’ye hicret eden Müslümanların mallarının Mekkeli müşrikler tarafından yağmalanıp Şam’da satılmak istenmesidir. Müslümanların Mekkeli müşriklere karşı ilk saldırı savaşı ve ilk zaferidir. Bedir Savaşı’nın sonuçları:

- Elde edilen ganimetler savaşa katılanlar arasında eşit şekilde bölüştürüldü.
- Fakir esirler, on Müslümana okuma yazma öğretme karşılığında, serbest bırakıldı.

UHUD SAVAŞI (625): Sebebi, Mekkeli Müşriklerin Bedir Savaşı’nın intikamını almak istemesidir. İki taraf da kesin üstünlük sağlayamadı. Hz. Muhammed’in yaralandığı bu savaşta, Hz. Hamza şehit oldu. Müslümanların **ilk savunma** savaşıdır.

HENDEK SAVAŞI (627): Müslümanların Mekkeli müşriklere karşı **son savunma** savaşıdır. Hz. Muhammed, sahabe ile istişare ettikten sonra Medine etrafına derin bir hendek kazılarak savunma savaşı yapılmasına karar verdi. Müşriklerin kuşatması şiddetli bir fırtına nedeniyle sona ermiş ve müşrikler kuşatmayı kaldırıp Mekke’ye geri dönmüşlerdir.

HUDEYBİYE ANTLAŞMASI (628): Mekkeli müşriklerin, Müslümanların umre ibadetine izin vermemesi ve elçi olarak gönderilen Hz. Osman’ı esir almaları üzerine gerginlik yaşandı. Mekkeliler gönderdikleri bir elçi vasıtası ile Hudeybiye Antlaşması’nı imzaladılar. Antlaşmanın maddeleri:

- Müslümanlar, o yıl Mekke’ye giremeyecek ve umre yapamayacaktır.
- Mekkeli bir kimse Hz. Muhammed’e sığınırsa velisinin isteği üzerine geri verilecektir.
- Bir Müslüman Mekke’ye sığınırsa iade edilmeyecektir.
- Taraflar birbirlerinin müttefiklerine saldırmayacaktır.

Önemi: Mekkeliler, Müslümanları resmen tanıdı ve İslamiyet’in Arabistan’da yayılması hızlandı.

HAYBER’İN FETHİ (629): Hayber Yahudilerinin Müslümanların ticaret kervanlarına zarar vermeleri ve müşrikleri Müslümanlara karşı kışkırtmaları sebebiyle Hayber üzerine sefer düzenlendi. Bu zafer sonucunda; Şam ticaret yolunun güvenliği sağlandı.

MUTE SAVAŞI (629): İslam’a davet için Gassanilere gönderilen elçinin öldürülmesi üzerine, Hz. Muhammed bölgeye bir ordu gönderdi. Gassani hükümdarı, Bizans’tan yardım istedi. Mute Savaşı sonucunda İslam ordusunun sayıca kendisinden çok fazla olan Bizans ordusuyla mücadele edebilecek seviyeye geldiği görüldü. **Mute Savaşı, Müslümanlarla Bizans Devleti arasındaki ilk savaştır.**

MEKKE’NİN FETHİ (630): Mekkeliler, Hudeybiye antlaşmasının “*tarafların birbirlerinin müttefiklerine saldırmayacaklarına dair*” maddeyi ihlal edince, Hz. Muhammed ordusuyla Mekke’yi kuşattı. Şehir kan akıtılmadan kısa sürede fethedildi. Hz. Muhammed, ilk olarak genel af ilan etmiş ve kimsenin malına dokunulmamış, esirler serbest bırakılmıştır. Bu fetihle Kureyş müşriklerinin Müslümanlara karşı olan düşmanlığı sona ermiş, Hicaz bölgesinde İslam’ın yayılışı önündeki engeller ortadan kalkmıştır.

HUNEYN VE TAİF SEFERLERİ (630): Mekke’den kaçan putperestler ile Taifliler, Müslümanlara karşı ittifak yapınca, Hz. Muhammed Huneyn Seferi’ni düzenledi. Yapılan savaşı Müslümanlar kazandı. Daha sonra Huneyn’de yenilenlerin sığındığı Taif şehri kuşatıldı ise de fethedilemedi. Bir yıl sonra İslamiyet’i kabul eden Taifliler, şehri Müslümanlara teslim etti.

TEBÜK SEFERİ (631): Bizanslıların Arabistan üzerine sefer düzenleyeceği haberi üzerine Hz. Muhammed, ordusuyla sefere çıktı. Fakat Tébük önlerine geldiğinde haberin asılsız olduğu anlaşıncı İslam ordusu savaş yapmadan geri döndü. Bu sefer ile Tébük bölgesindeki pek çok kabile Müslüman oldu. **Tébük Seferi, Arabistan dışına yapılan ilk seferdir.**

VEDA HACCI VE VEDA HUTBESİ (632): Hz. Muhammed, Veda Hutbesi'nde şu evrensel mesajları bildirdi:

- Mukaddes olan can, mal ve namusunuz her türlü saldırıdan korunmuştur... Birbirinizin boynunu vurmuyunuz... Kan davası kaldırılmıştır... Müslümana, Müslüman kardeşinin kanı da malı da helal olmaz... Allah'ın haram ve dokunulmaz kıldığı canı (insanı), haksız yere öldürmeyeceksiniz.
- Kadınların haklarını gözetiniz. Erkeklerin kadınlar üzerinde, kadınların da erkekler üzerinde hakları vardır.
- Arap'ın Arap olmayana, Arap olmayanın da Arap üzerinde üstünlüğü yoktur.
- Suçlu kendi suçundan başkasının suçu ile suçlanamaz.
- Her insanın mirastan hissesi ayrılmıştır.

Not: Hz. Muhammed, Veda Haccı'ndan sonra 632'de Medine'de vefat etti.

DÖRT HALİFE DÖNEMİ (632-661)

Dört Halife Dönemi'ne, halifeler²⁵ sahabelerin görüşmesi neticesinde seçildiği için, **Cumhuriyet Dönemi** de denir. Bu dönemde, savaş ya da barış yoluyla fethedilen ülkelerin/bölgelerin insanlarına din ve ibadet hürriyeti tanınmıştır.

HZ. EBUBEKİR DÖNEMİ

- Hz. Muhammed'in vefatından sonra -önde gelen sahabeler tarafından- Hz. Ebubekir halife seçildi.
- **Ridde Savaşları:** İslam'dan dönerek devlete isyan eden kabilelere karşı yapılan savaşlardır. Uzun süren mücadeleler sonucunda ülke içerisindeki birlik ve düzen yeniden sağlanmıştır.
- **Ecnâdeyn Savaşı (634):** Bizans Devleti, yenildi. Bu zaferle Suriye'nin kapıları Müslümanlara açıldı.
- Kur'an-ı Kerim kitap hâline getirildi.

HZ. ÖMER DÖNEMİ

- ✓ Hz. Ebubekir'in vefatından sonra halife seçildi.
- ✓ Bizans ile *Yermük*; Sasani Devleti ile sırasıyla *Köprü*, *Kâdisiye*, *Celûlâ* ve *Nihâvend* Savaşları yapıldı.
- ✓ **Suriye, Filistin ve Mısır** Bizans'tan; **Irak ve İran (Horasan hariç)** Sasani Devleti'nden alındı.
- ✓ Müslümanlar, İran'ın fethi ile Türklerle komşu oldu.
- ✓ **Fustat**'ta bir **ordugâh şehri** kurularak Kuzey Afrika'ya yapılacak seferler için üs haline getirildi.
- ✓ Hz. Ömer İranlı bir köle tarafından öldürülünce yerine şûra tarafından Hz. Osman halife seçildi.
- ✓ **HZ. Ömer Dönemi'nde Gerçekleştirilen Teşkilatlanma Faaliyetleri ve Yenilikler:**
 - Ülke, illere ayrıldı ve illerin başına valiler atandı.
 - Vergiler sistemli hâle getirildi ve İslam Devleti'nin hazinesi (Beytûlmâl) oluşturuldu.
 - Basra ve Kûfe gibi yeni şehirler kuruldu.
 - İslam tarihinde ilk düzenli ordu ve ordugâh şehirleri kuruldu.
 - Askerî iktâ sisteminin temelleri atılarak fethedilen topraklar daha verimli kullanılmaya başlandı.
 - Merkezle taşra arasındaki irtibatı sağlayabilmek için Askerî Posta Teşkilatı kuruldu.
 - Fetihlerle genişleyen topraklarda okullar açılarak bu okullara görevliler tayin edildi.
 - Hicret (622) başlangıç kabul edilerek ilk hicri takvim düzenlendi.

HZ. OSMAN DÖNEMİ

- **Horasan**²⁶, **Azerbaycan** ve **Tunus**²⁷ fethedildi.
- Suriye valisi *Muaviye*, Kayseri'ye kadar sefer düzenledi ve kurduğu donanma ile **Kıbrıs**'ı fethetti.
- İslam donanması ilk deniz savaşında (**Zatü's-Savârî Savaşı**) Bizans'ı mağlup etti.
- Müslümanlar ile Türkler arasında başlayan savaşlar, Türklerin İslam'a girmelerine engel oldu.
- Kur'an-ı Kerim çoğaltıldı ve İslam Devleti eyaletlerine gönderildi.
- **İslam Dünyasında İlk Ayrılık:** Hz. Osman'ın (ekonomik sıkıntıları aşmak için) Hz. Ömer döneminde bazı kişilere bağlanan maaşları kesmesi ve devlet kademelerine kendi kabilesi olan *Ümeyye (Emevi)* soyundan olanları atadığı iddiası üzerine Kûfe ve Mısır'da isyanlar çıktı. Bu durum Cahiliye Dönemi'ndeki kabile çatışmalarını yeniden başlattı. Hz. Osman, evinde Kur'an okuduğu esnada, bir grup isyancı tarafından şehit edildi. Hz. Osman'ın şehit edilmesinden sonra Hz. Ali halife seçildi.

HZ. ALİ DÖNEMİ

- İslam Devleti iç karışıklıklar nedeniyle parçalanma tehlikesiyle karşı karşıya kaldı ve fetihler durdu.
- **Cemel (Deve) Olayı:** Sebebi; Hz. Ayşe ve çevresindekilerin, Hz. Osman'ın katillerinin bulunmasında Hz. Ali'nin yavaş davrandığını iddia ederek tepki göstermesidir.²⁸ Hz. Ali ile Hz. Ayşe'nin kuvvetleri arasında *Kûfe* şehrinde yaşanan küçük

²⁵ Halife "ardıl, sonraki devlet başkanı"; hilafet ise "devlet başkanlığı kurumu" demektir.

²⁶ İslamiyet'in Orta Asya'da yayılmasını sağlamak için **Horasan Valiliği** oluşturuldu.

²⁷ Tunus'un fethi ile, Kuzey Afrika'da yoğun olarak yaşayan **Berberiler** arasında İslam hızla yayılmaya başlamıştır.

²⁸ Hz. Ali, acele verilecek kararın masum insanlara zarar verebileceğini ve yeni parçalanmaların yaşanabileceğini düşünerek, Hz. Osman'ı şehit edenleri cezalandırma konusunda acele etmemiş ve titiz davranmıştır. Hz. Ali'nin bu çabası yanlış anlaşılmıştır.

çaplı mücadelede Hz. Ali taraftarları üstün geldi. Hz. Ali, bu olaydan sonra (taraftarların çoğunlukta olduğu) **Küfe** şehrini başkent yaptı.

- ❑ **Siffin Savaşı ve Hakem Olayı:** Hz. Ali taraftarları ile Şam valisi Muaviye taraftarları arasında yapıldı. Sebebi, Muaviye'nin Hz. Osman'ın katillerinin bulunmamasını gerekçe göstererek ayaklanmasıdır. Hz. Ali'nin kuvvetleri, Muaviye'nin kuvvetlerine üstünlük sağladı. Bu esnada Amr bin As'ın tavsiyesi ile Muaviye bir savaş hilesine başvurdu. Mızraklarının uçlarına Kur'an sayfalarını takarak **"Ey Iraklılar! Savaşı bırakalım, aramızda Allah'ın kitabı hakem olsun!"** diye bağırmaya başladılar. Hz. Ali, bunun bir savaş hilesi olduğunu belirtti ise de ordusundan birçok kişinin savaşı bırakmasına engel olamadı. Gelişmeler karşısında çaresiz kalan Hz. Ali, sorunun çözülmesi için bir hakem heyeti kurulmasını kabul etti. Ancak Hz. Ali'nin ordusundan bir grup (Hariciler) hakem tayin edilmesini kabul etmeyip ayrıldı. **Hakem Olayı** sonucunda Müslümanlar üç gruba ayrıldı: **Hz. Ali taraftarları, Muaviye taraftarları, Hariciler.**
- ❑ Hz. Ali, sabah namazını kıldığı sırada bir Harici tarafından şehit edildi.

EMEVLER DEVLETİ (661-750)

MUAVİYE DÖNEMİ

- Hz. Hasan, kısa süren halifelikten sonra, Muaviye'nin halifeliğini kabul etti.
- Muaviye halifeliği -seçimle değil- kabilecilik ve kılıç kuvvetiyle kazanmıştır.
- *Türkistan, Anadolu ve Kuzey Afrika* yönünde fetihler yapıldı; *Rodos ve Sakız* adaları fethedildi.
- *İstanbul kuşatıldı* ise de alınamadı. Sahabe Eyyup el Ensari kuşatma esnasında vefat etti.
- **Muaviye, oğlu Yezid'i kendisine veliht göstererek, hilafette saltanat (babadan oğula) sistemini başlattı.**

YEZİD DÖNEMİ

- Saltanat usulüyle halife olan ilk kişidir.
- **Kerbela Olayı (10 Ekim 680):** Olay, Yezid'in halifeliğini kabul etmeyen Hz. Hüseyin'in kuvvetleri ile Yezid'in ordusu arasında yaşandı. Savaş sonunda Hz. Hüseyin, ailesi ve akrabalarıyla birlikte şehit edildi. **Bu acı olay sonucunda Müslümanlar arasında mezhep (Şia-Sünni) ayrılıkları başladı.**

DİĞER GELİŞMELER

- **I. Velid** döneminde Maveraünnehir'deki Türk şehirleri (Buhara, Semerkand) ile Harezm fethedildi. **Emevilerin ayrımcı politikaları ve seferlerdeki sert tutumları, Türklerde Müslümanlara karşı tepki oluşturdu.**
- **Ömer bin Abdülaziz**, mevalilerden alınan cizye vergisini kaldırarak ayrımcılığa son verdiği ve toplumun her kesimini kucaklayan bir yönetim sergilediği için **beşinci halife** olarak tanınır.
- Kuzey Afrika genel valisi **Musa bin Nusayr**, Berberileri egemenlik altına aldıktan sonra yönünü İspanya'ya çevirdi. İspanya'nın fethi ile görevlendirilen **Tarik bin Ziyad**, Gotları mağlup etti. Daha sonra belirli aralıklarla yapılan fetihlerle İspanya'nın fethi tamamlandı.
- **Puvatya Savaşı (732):** Emevilerin Franklara yenildiği bu savaş sonucunda; Emevi/İslam ordusunun Avrupa'daki ilerleyişi durdu ve Emeviler Pirene Dağları'nın güneyine çekildi.

Emevilerin Yıkılma Nedenleri:

- ✓ Hanedan üyeleri arasındaki taht mücadelesi
- ✓ Halifelerin kötü yönetimi
- ✓ Toplumdaki kabilecilik anlayışı
- ✓ Uygulanan politikalardan memnun olmayan halkın ve Abbasilerin isyanı
- ✓ Kerbela Olayı'ndan ötürü halkın bir kısmında Emevi ailesine karşı oluşan nefret
- ✓ Mevalileri (Arap olmayan Müslümanları) dışlama politikası

AVRUPA'DA İSLAMİYET'İN YAYILMASI

- **Endülüs Emevi Devleti (756-1031):** Abbasi Devleti'ne tabi iken **Abdurrahman** döneminde bağımsız bir devlet hâline geldi. Başkenti Kurtuba'dır. Hâkim oldukları İspanya (Endülüs) ve Portekiz'de İslamiyet'i yaydılar. **Kurtuba Camisi**, günümüze kalan en önemli mimari eserleridir.
- Endülüs Emevi Devleti'nin yıkılmasından sonra İspanya'da; Bağımsız Emirlikler, Murabıtlar, Muvahhitler ve Beni Ahmer Devleti dönemleri yaşandı.
- **Kastilya ve Aragon** krallıkları birleşerek **Beni Ahmer Devleti (1238-1492)**'ni yıktı. Bundan sonra bölgedeki Müslümanlar zorla Hristiyanlaştırılmaya çalışıldı ve İslam medeniyetine ait binlerce kitap yakıldı. Hristiyanlığı kabul etmeyen halk, Osmanlı Devleti'nin de yardımıyla, 1492 yılından itibaren başta Kuzey Afrika olmak üzere değişik coğrafyalara göç etmek zorunda kalmıştır.

Endülüs İslam Medeniyeti'nin Batı'ya Etkisi

Tercüme okulları aracılığıyla Arapçadan Latinceye pek çok eser çevrildi. Bu sayede Orta Çağ Avrupası özellikle felsefe, matematik, astronomi ve tıp alanlarında bir zihin inkılabı yaşadı. Endülüs'ün önde gelen filozoflarından olan **İbn-i Rüşd**,

“*Tehafütü Tehafütü'l-felâsife*” adlı eseriyle pek çok Avrupalı bilim insanını etkiledi. Ayrıca Endülüs'teki **İslam medreselerine** Avrupa'dan gelen öğrenciler, bu medreselerin mimarisini, ders programlarını ve eğitim usullerini örnek alarak ülkelerinde medreseler kurdular.

Endülüs, tarım alanında da Avrupa'yı önemli ölçüde etkilemiştir. Pirinç, şeker kamışı ve pamuğu İspanya'ya ve dolayısıyla öteki Avrupa ülkelerine ilk tanıtanlar Endülüs Müslümanlarıdır. Suyun buharlaşarak azalmasını önlemek için yer altından kanallarla naklini İspanya'da ilk defa Müslümanlar uygulamıştır. Avrupa'ya kâğıt üretimi için palamut ve hurma ağaçlarından katran elde edilmesini öğretmenler de yine Endülüslü Müslümanlar olmuştur.

İslam fetihlerinin Arabistan dışına taşınmasıyla İslam mimarisi fethedilen yerleri etkilemiş ve buradaki mimariden de etkilenmiştir. Edebiyat alanında *La Fontaine (La Funten)*, *Kelile ve Dimne*'den istifade etmiş; *Dante* ise *İlahi Komedya*'yı yazarken mi'rac mucizesindeki figürleri farklı bir üslupla eserine uyarlamıştır. *Binbir Gece Masalları*, Avrupa'da geniş bir kabul görmüştür. Endülüs musikisinin izlerini bugünkü İspanya müziğinde görmek mümkündür. Öte yandan Avrupa'daki *Frankonian (Frankonyan)* adlı notalandırma usulünün temelini Endülüslü müzisyenlerce atıldığı bilinmektedir.

ABBASİ DEVLETİ (750-1258)

- * Abbasi Devleti, **Ebü'l Abbas** tarafından kuruldu. Başkent, **Bağdat** şehridir.
- * Fetihten çok kültürel alanda ön planda çıkan bir devlettir.
- * **Cafer el-Mansur** döneminde Bağdat şehri kuruldu ve Arap ve mevali arasındaki fark ortadan kalktı.
- * En parlak dönem **Harun Reşid** dönemidir.
- * **Talas Savaşı (751)**: Türklerin de desteklediği **Abbasi ordusu** ile **Çin ordusu** arasında yapılan savaşı, Çin ordusu kaybetti. Talas Savaşı'nın sonuçları:
 - İslamiyet, Türkler arasında yayılmaya başladı.
 - Orta Asya, Türklerin ve Müslümanların hâkimiyetine geçti.
 - Çinli esirlerden kâğıt yapımını öğrenen Müslümanlar, kâğıt imalathaneleri kurdular.
- * Abbasi Devleti'nin zayıflamasıyla; **Mısır'da Tolunoğulları** ve **İşidiler**, **Fas'ta İdrisiler**, **Tunus'ta Ağlebiler**, **Maveraünnehir'de Samaniler**, **Horasan'da Tahiriler** devletleri kuruldu.
- * Abbasi Devleti, **İlhanlı Devleti** hükümdarı **Hülagü (Cengiz Han'ın torunu)** tarafından 1258'de yıkıldı.
- * Abbasi Devleti'nin yıkılmasından sonra Abbasi halifesi Memlûk Devleti'ne sığındı.

ABBASİ DEVLETİ'NDE SOSYAL HAYAT VE DEVLET TEŞKİLATI

- ✚ **Sosyal Hayat**: Abbasi Devleti'nde değişik milletlerden ve mezheplerden insanlar yaşıyordu. Bu milletlere ve mezheplere tabi insanlar arasında mücadeleler eksik olmazdı. Abbasilerde toplum; **havas** (*halifenin yakınları, yöneticiler, âlimler*), **avam** (*yönetilenler, köleler*) ve **zimmî** (*Yahudi ve Hristiyanlar*) adı verilen sınıflardan oluşuyordu.
- ✚ **Devlet Teşkilatı**: Abbasi şehirlerinde asayiş (güvenlik), **şurta teşkilatı** tarafından sağlanırdı. Devletin zayıfladığı dönemde, iktidar mücadelesine son vermek amacıyla, **Emirü'l ümeralık** kurumu oluşturuldu. Bu kurumun başında (ismi hutbe ve sikkelerde halifeden sonra geçen) **Emirü'l ümera** bulunuyordu. Harun Reşid devrinden itibaren ise **kadılıkudatlık (başkadılık)** makamı kuruldu. İsyanları bastırmak için **Zenadika Divanı** oluşturuldu.
- ✚ **Divanlar**: Mali işler için **Beytülmal Divanı**, askerî işler için **Ceyş Divanı**, resmî yazışmalar için **Tevki Divanı**, posta ve istihbarat hizmetleri için **Berid Divanı**, idari haksızlıklara ve adli davalara bakmak için **Mezalim Divanı** kuruldu.

ABBASİ DEVLET TEŞKİLATINDA TÜRKLER

Talas Savaşı'ndan sonra Abbasiler ile Türkler arasında başlayan yakınlaşma, Abbasilerin hoşgörü politikası ile daha da gelişti. Türkler, askerî, siyasi ve idari alanda görevlendirildi:

- **Harun Reşid**, Bizans sınırında oluşturduğu **Avasım** eyaletine Türk askerî birliklerini yerleştirdi.
- **Mu'tasım** döneminde Bağdat'ın kuzeyinde kurulan **Samarra** şehrine Türkler yerleştirildi.
- **Mütevekkil** döneminden itibaren Türkler Abbasi halifelerinin belirlenmesinde rol oynadılar.

Büyük Selçuklu Sultanı **Tuğrul Bey**, 1055 yılında Bağdat'ı Şii **Büveyhi** hanedanından kurtararak, halifeye dinî itibarını iade etti. Selçuklular sadece Bağdat'ı değil bütün Irak ve Suriye'yi Şii tehlikesinden kurtardı. Başta Bağdat olmak üzere büyük şehirlerde medreseler kuran Selçuklular, fikrî bakımdan da Şiilerle mücadele etti.

MISIR'DA KURULAN TÜRK-İSLAM DEVLETLERİ

TOLUNOĞULLARI (868-905): Mısır'da kurulan ilk Türk devletidir. Devletin kurucusu olan **Tolunoğlu Ahmed**, Suriye ve Filistin'i fethetti. *Humâreveyh* dönemi devletin en parlak dönemidir. Bu dönemde el-Cezîre ve Musul'a kadar olan topraklar hâkimiyet altına alındı. Bağımsızlığını Abbasi Devleti'nden elde eden Tolunoğulları Devleti, Abbasi Devleti tarafından yıkıldı. Açtırdıkları sulama kanalları ile Mısır'daki ekilebilir arazileri genişlettiler. **İbn Tolun Camisi** ve **Tulûniyye Camisi** (Mısır'da Türk usulü ile yaptırılan ilk cami) yanında bimarhaneler (hastaneler), berid menzilleri, köprüler, parklar ve bahçeler imar konusunda sayılabilecekler arasındadır.

İŞİDİLİLER (935-969): *İşid* (hükümdar, meliklerin meliki) unvanını taşıyan **Muhammed b. Tuğç** tarafından kuruldu. Bağımsızlığını Abbasi Devleti'nden elde eden İşidîler, Fâtımiler tarafından yıkıldı.

EYYUBİLER (1171-1250): Mısır, Orta Doğu, Hicaz, Yemen ve Kuzey Afrika'da hüküm sürmüştür. Fâtîmî Devleti'ni yıkan **Selahaddin Eyyubi**²⁹ tarafından kuruldu. Zengi Atabeyi Nüreddin Zengi'nin ölümü üzerine Suriye'yi hâkimiyeti altına aldı. **1187-Hittin Savaşı**'nda Haçlıları mağlup ederek Kudüs'ü ele geçirdi. Bunun üzerine gerçekleştirilen III. Haçlı Seferi'ne karşı İslam dünyasını başarıyla savundu. Son hükümdar **Turan Şah**, Memlûklular etrafında toplanan muhalifler tarafından öldürülünce, devlet yıkıldı.

MEMLÛK DEVLETİ (1250-1517): **Aybek** tarafından kurulan Memlûklular (Kölemenler); Mısır, Suriye ve Hicaz'da hüküm sürmüştür. **Sultan Kutuz, 1260-Aynîcâlut Savaşı**'nda İslam Dünyası'nı tehdit eden Moğolları mağlup ederek Suriye'nin büyük bir bölümünü ele geçirdi. Bu zaferle Memlûklular, İslam dünyasının en büyük devleti hâline gelmiştir. Hükümdarların emirler (komutanlar) arasından seçildiği Memlûklularda genel olarak hükümdarlık babadan oğula geçmezdi. **Sultan Baybars, 1258'de** İlhanlıların Abbasi Devleti'ni yıkmasından sonra, Abbasi halifelerini/hilafeti koruyarak İslam dünyası üzerinde nüfuz sahibi oldu. **Sultan Baybars**, İlhanlılar ve Haçlılar ile başarılı bir şekilde mücadele etti. Memlûk Devleti, Osmanlı Devleti padişahı **Yavuz Sultan Selim**'in Mısır Seferi sonucunda yıkıldı.

BİLİM MEDENİYETİ

İslam dini; akletmeye, düşünmeye, araştırmaya ve eğitime önem veren bir dindir. İlk inen ayetin **"Oku"** ile başlaması ve Hz. Muhammed'in Bedir Savaşı'nda ele geçirilen esirleri Müslümanlara okuma yazma koşuluyla serbest bırakması buna örnektir.

Hicretten sonra Medine'de inşa edilen **Mescid-i Nebevi**'nin **Suffe** adı verilen bölümünde eğitim ve öğretim yapılıyordu. **Suffe**, İslam dünyasındaki ilk medresedir. Dört halife döneminde **kuttab (ilköğretim okulu)**, **mescit** ve **camilerde** ilim ve eğitim faaliyetleri yürütülmüştür.

İslam dünyasında ilk kütüphane, **Şam'da** Emeviler döneminde kuruldu. Abbasi Halifesi **Me'mun** döneminde Bağdat'ta **Beytü'l Hikme (Bilgelik Evi)** adında bir araştırma ve eğitim kurumu açıldı. **Beytü'l Hikme**; yabancı eserlerin Arapça'ya tercüme edildiği **tercüme bürosu, kütüphane** ve **ilmî araştırma merkezi** işlevi görmüştür.

İslam medeniyetinde **akli ilimler** (felsefe, coğrafya, astronomi, matematik, tıp gibi) ve **naklî/dinî ilimler** (tefsir, hadis, fıkıh, kelim gibi) birbirinden ayrı düşünülmemiş tam aksine birbirini bütünleyen ilimler olarak kabul edilmiştir. İslam âlimleri, dogmatizm sapmadan ve özgürce ilmî çalışmalarını sürdürmüştür.

İslam Devleti'nin sınırlarının genişlemesi Müslümanların farklı kültürlerle etkileşimini artırmıştır. Müslümanlar 7. ve 9. yüzyıllar arasında Yunanlılardan ve Hintlilerden bilimsel eserleri tercüme ettiler. İslam medeniyetinde gelişen bilim ve bilim anlayışı, sadece İslam dünyasını değil bütün insanlığı aydınlatmıştır. Avrupa'nın İslam medeniyetinden etkilenmesi **Haçlı Seferleri, Akdeniz ticaretinin gelişmesi, İslam fetihleri, İspanya'da kurulan medreseler, tercüme faaliyetleri** gibi gelişmeler sayesinde olmuştur. Müslüman bilginlerin eserlerinin tercüme edilmesi Avrupa'da, **Rönesans** ve **Reform** hareketlerinin başlamasına zemin hazırlamıştır. İslam medeniyetinin etkisi 18. yüzyıla kadar devam etmiştir.

İSLAM KÜLTÜR HAVZALARI

- **Endülü's Havzası:** **Kurtuba Medresesi** ve **Girnata Medresesi**, bu kültür havzasının en önemli eğitim ve bilim kurumlarıdır. Tıp alanında **Zehravi**, felsefe alanında **İbn-i Rüşd** ve sosyoloji ve tarih felsefesi alanında **İbn-i Haldun** bu havzanın önemli bilim insanlarıdır.
- **Bağdat Havzası:** Abbasiler döneminde kurulan **Beytü'l-hikme** ve Selçuklu Veziri **Nizâmülmülk** tarafından kurulan **Nizamiye medreseleri** bu kültür havzasının önemli eğitim ve bilim kurumlarıdır. **El Hârizmî (Cebirin kurucusu)**, **Kindî (İslam felsefesinin ilk temsilcisi)**, **Cabir ibn Hayyan (Modern kimyanın kurucusu)**, **Ferganî**, **el-Belhî**, **el-Harrânî**, **er-Râzî** ve **Bettânî** bu havzanın önemli bilim insanlarıdır.
- **Horasan Havzası:** Bu kültür havzasının en önemli bilim ve eğitim kurumları **Balasagun Medresesi, Kaşgar Medresesi, Nişabur Medresesi, Belh Medresesi, Semerkant Medresesi, Uluğ Bey Rasathanesi'dir**. **Ömer Hayyam, Yusuf Has Hacib, Farabi, İbn-i Sina** ve **İmam Gazali** bu havzanın önemli bilim insanlarıdır. **Ömer Hayyam**'ın içinde bulunduğu bir heyet, **Sultan Melikşah** adına **Celâli** takvimini hazırlamıştır.

İSLAM MEDENİYETİNDE ÂLİMLER

- * **Farabi (870-950):** **"İkinci Öğretmen (muallim-i sani)"** lakabıyla tanınmıştır. İslam dünyasında siyaset felsefesinden bahseden ilk ilim adamıdır. Müzik alanındaki eserinde **ud** ve **kanun** gibi müzik aletlerinden ilk defa bahsetmiştir. Farabi, müzikte sesleri notalarla **logaritmayı** icat etmiştir.
- * **İbn-i Sina (980-1037):** Batı'da **"Avicenna"** olarak tanınır. İbn-i Sina, öğrencisi el-Cüzcani ile birlikte bir gözlemevi kurmuştur. Ufuk açısını ölçmeye yarayan **azimut halkası** denilen gözlem aletini yapmıştır. En önemli eseri, **El-Kanun fi't-Tıbb**'tir. İdrar incelemesiyle şeker hastalığını, nabız incelemesiyle damar ve kalp hastalıklarını belirlemiştir. Görmenin, dıştan göze gelen ışınlarla gerçekleştiğini ileri sürdü.

²⁹ **Selahaddin Eyyubi (d.1138- ö.1193)**, bağımsızlıktan Zengi Atabeyliği'nde emir, (Haçlılara karşı Fâtîmilere yardım etmek için Mısır'a gelen ve bu devlette vezir olarak görev yapan amcası **Şirküh**'ün ölmesi üzerine onun yerine) Fâtîmî Devleti'nde vezir ve komutan olarak görev yapmıştır. Mehmet Akif Ersoy tarafından **"Şarkın en sevgili sultanı"** olarak nitelendirilen Selahaddin Eyyubi, **"Hadimü'l-Harameyn"** unvanını kullanan ilk hükümdardır.

- ✱ **İmam Gazali (1058-1111):** Bağdat'taki *Nizamiye Medresesi'*nde baş müderrislik yapmıştır. Kabilecilik anlayışına ve körü körüne kabul edilen mezhepçiliğe karşıdır. Ona göre şüphe, gerçeğe ulaşmanın tek yoludur. İnsanın niyet ve iradesinin durumları anlamlandırdığını söylemiştir. *İhya'ü Ulûmî'd-din* adlı eserinde, bozulmuş İslam toplumunu yeniden ıslah etmeye, tekrar Kuran ve sünnet temelleri üzerine oturtmaya çalışmıştır.
- ✱ **İbn-i Rüşd (1126-1198):** Kurtuba'da (İspanya) doğan İbn-i Rüşd, Aristo'nun en büyük yorumcusudur. Batlamyus'un evren modelini eleştirmiştir. Güneş lekelerini ilk defa gözlemlemiştir. Tıp ve optik alanında da çalışmaları olan İbn-i Rüşd, gözün retina tabakasının işlevini açıklamıştır.

İSLAM DÜNYASINDA EKOLLER

a-) Fikhî Ekoller: Müslümanların karşılaştıkları meseleleri çözmek için mezhep imamı kabul edilen bazı âlimler (*Ebu Hanife, İmam Malik, İmam Şafi ve İmam Ahmet b. Hanbel*); Kur'an ve Sünneti (iman, ahlak ve temel ibadetler hariç) kendi anlayışlarına göre açıklayarak mezhebî ekoller oluşturdular.

b-) Kelami Ekoller: Büyük günah işleyen kişinin durumu ve yeri, insanın davranışlarındaki sorumluluk derecesi, adalet ve Allah'ın sıfatları gibi konuların tartışılması neticesinde *Kaderiye, Cebriye, Mutezile, Meşşaiyye, Eşariye ve Maturidiye* gibi kelami ekoller ortaya çıkmıştır.

c-) Tasavvufî Ekoller: Gönül temizliğine, ahlak güzelliğine ve derin düşünceye önem veren ekollerdir.

İSLAM MEDENİYETİNDE SANAT

"Allah güzeldir, güzelliği sever." anlayışı İslam medeniyetinin sanata verdiği önemi gösteren bir ilke olmuştur. İslam'ın ilk yıllarında (tevhit anlayışını kalıcı hale getirebilmek için) tasvir yasağı koyulması nedeniyle resim ve heykel sanatı gelişmemiştir. Ancak soyut resim diyebileceğimiz, hat, tezhip, ebru, minyatür gibi sanatlar gelişmiştir. İslam sanatında dal, yaprak ve çiçeklerin tekrarı ile geometrik düzenleme sık sık kullanılmıştır. Hat ve arabesk gibi çeşitli sanat dallarını da bünyesinde barındıran mimari, İslam sanatında en ön sırada yer almıştır.

6.ÜNİTE: TÜRKLERİN İSLAMİYET'İ KABULÜ VE ANADOLU'YA YERLEŞMESİ

TÜRKLERİN İSLAMİYET'İ KABULÜ

Türkler İslamiyet'i kabul etmeden önce Gök tanrı inancındaydı. Ayrıca Türklerin bir kısmı *Budizm (Kök Türkler), Maniheizm (Uygurlar), Musevilik (Hazarlar) ve Hristiyanlık (Peçenekler, Kumanlar ve Bulgarlar)* gibi dinlere girerek ulusal kimliklerini kaybettiler.

Nihavend Savaşı'ndan kısa bir süre sonra Sasani Devleti yıkılınca Türklerle Araplar arasındaki mücadeleler başlamıştır. Emeviler döneminden itibaren Türkler İslamiyet'in hizmetinde yer alamaya başladı. Ancak, Emevilerin Arap olmayanlara uyguladığı olumsuz politika, Türklerin İslamiyet'e geçişini geciktirdi. Abbasilerin iktidara gelmesini destekleyen Türkler Talas Savaşı'nda Abbasileri desteklemiştir. İslamiyet, Talas Savaşı'ndan sonra Türkler arasında münferit bir şekilde yayılmaya başladı.

960 yılında 200 bin çadırlık Türk topluluğu (Karluk, Yağma, Çiğil ve Tuhsi boyları) Müslüman oldu. Türklerin dışında *Berberiler, Acemler (İranlılar) ve Kürtler* de Müslüman olmuştur.

Karahanlılarda İslamiyet'in kabulü ile konar-göçer yaşam tarzı yerini yerleşik toplum düzenine; sözlü kültür ise yazılı kültüre bırakmaya başlamıştır. Mimari, sanat, eğitim ve bilim alanlarında İslamiyet'le birlikte değişim yaşanmıştır. Harezm, Buhara, Taşkent ve Semerkant gibi merkezler; eğitim, bilim ve sanat merkezleri hâline gelmiştir.

Türklerin İslâmiyet'i Kabulünü Kolaylaştıran Sebepler:

1-) Abbasilerin ümmetçi politika izlemeleri ve Türklerle hoşgörülü davranmaları

2-) Müslüman tüccarların ve din alimlerinin etkisi

3-) Türklerin İslam öncesi inanışları ile İslamiyet arasındaki benzerlikler:

- Tanrının tek ve görünür olmaması
- Ahiret, cennet, cehennem, ruhun ebediliği gibi ortak dinî kavramların olması
- İslamiyet'teki cihat anlayışı ile Türklerin fetih anlayışı
- Kurban kesme geleneği
- Ruhban sınıfının olmaması

Türklerin İslam Dünyasına Hizmetleri:

- ✱ Büyük Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey, Abbasi halifesini Şii Büveyhlilerin baskısından kurtardı.
- ✱ Selçuklular Anadolu'da, Osmanlılar Avrupa'da İslam kültürünü yaydılar.
- ✱ Türkiye Selçukluları, İslam dünyasını Haçlılara ve Moğollara karşı korudular.
- ✱ İslam medeniyetinin gelişmesine katkıda bulundular.³⁰

³⁰ **Türklerin İslam Medeniyetine Katkıları:** Alparslan döneminde öğretim, bir programa bağlanarak devlet himayesine alınmıştır. Ülkelerindeki eğitim ve öğretim kurumlarına davet edilen ilim ve fikir adamları maaşlı müderris olarak görevlendirilmiştir. Öğrencilere maaş bağlanmış, onların istifade etmeleri için zengin kütüphaneler kurulmuştur. Değişik alanlarda pek çok eser yazılmıştır.

KARAHANLI DEVLETİ (840-1212)

- **Bilinen ilk hükümdarı:** Bilge Kül Kadir Han
- **Başkenti** : Balasagun
- **Kurucu boylar** : Karluk, Yağma, Çiğil ve Tuhsi
- Orta Asya'da kurulan ilk Müslüman Türk devletidir.
- İslamiyet'i kabul eden ilk Karahanlı hükümdarı (**Abdülkerim**) **Satuk Buğra Han**'dır. Türkler arasında İslamiyet'in yayılması için mücadele ettiği için *El-Mücahit* ve *El-Gazi* unvanları ile anılır.
- Karahanlı Devleti, 1042'de Doğu ve Batı olmak üzere ikiye ayrıldı. **Doğu Karahanlı Devleti** 1211'de Karahitaylar, **Batı Karahanlı Devleti** ise 1212'de Harzemşahlar tarafından yıkıldı.

GAZNELİ DEVLETİ (963-1187)

- **Başkenti** : Gazne
- **Hakimiyet Alanı** : Horasan, Afganistan, Kuzey Hindistan
- **Kurucu hükümdarı** : Alp Tegin
- **Bağımsızlığın kazanıldığı dönem:** Bilge Tegin
- **En parlak dönem** : Gazneli Mahmut
- **Gazneli Mahmut**, Hindistan üzerine 17 sefer yaparak İslamiyet'in burada yayılmasını sağlamıştır. Abbasi halifesi tarafından kendisine **Sultan** unvanı verilmiştir. Gazneli Mahmut, **Sultan** unvanını kullanan ilk Türk hükümdarıdır.
- **Sultan Mesut**, 1040-Dandanakan Savaşı'nda Selçuklulara yenilince Gazneliler zayıflamaya başladı.
- Gazneliler Devleti, 1187'de Gurlar tarafından yıkıldı.

İSLAMİYET'İN TÜRK DEVLET YAPISINA ETKİSİ

DEVLET YÖNETİMİ VE HUKUK:

- **Kut anlayışı**, İslamiyet'le birlikte "**Allah'ın nasibi ve takdiri**" olarak kabul edilmiştir. (Yani, hükümdarın gücünün kaynağı yine ilahidir.)
- **Türk cihan hâkimiyeti ideali**, İslami dönemde **cihat** anlayışı ile devam etti.
- Karahanlı Devleti hükümdarları "**Arslan Han, Buğra Han ve İlig Han**"; Gazneli Devleti hükümdarları "**Emir ve Sultan**" gibi yeni unvanlar kullanmaya ve Müslüman isimler ve lakaplar almaya başladılar.
- İslamiyet'le birlikte gelen diğer değişiklikler ise hükümdarlığın halife tarafından onaylanması, ülkede halife adına hutbe okutulması ve bastırılan paraların üzerinde halifenin isminin yazılmasıdır.
- **Hükümdarlık Sembolleri:** Tıraz³¹, tuğra (mühür), taht, taç, nevbet³² ve çetr.³³
- Hükümdardan sonraki en yetkili kişi; Karahanlılarda **yuğruş**, Gaznelilerde **hâce** unvanlı vezirdi.
- Genel idari işlerin daha rahat ve düzenli bir şekilde yürütülebilmesi için Karahanlılarda **Meclis-i Âli**, Gaznelilerde **Divan-ı Vezaret** divanı bulunurdu. Ayrıca bu divanlara bağlı alt divanlar da vardı.
- Hukuk sistemi **şer'i** ve **örfi** olmak üzere iki ana unsurdan meydana gelirdi. Şer'i davalara bakan kadılar, dinle ilgili bütün işlerde yetkiliydi. Karahanlı ve Gazneli hükümdarları örfi mahkemelere başkanlık ederdi.

ORDU:

Karahanlı ordusunun bölümleri:

- ✓ Saray muhafızları (sarayı ve hükümdarı korumakla görevli askerler)
- ✓ Hassa ordusu (hükümdara bağlı ücretli askerler)
- ✓ Hanedan mensupları, valiler ve diğer devlet adamlarının kuvvetleri
- ✓ Türk boylarının kuvvetleri

Gazne ordusunun bölümleri:

- ⊕ *Gulamlar (Sarayı ve hükümdarı korumakla görevli askerler)*
- ⊕ *Eyalet ve bağlı devletlerin kuvvetleri*
- ⊕ *Gönüllü birlikler*
- ⊕ *Türkmenler*

TÜRK İSLAM DÜNYASINDA İLK EDEBİ ESERLER

- **Kutadgu Bilig (Mutluluk Veren Bilgi):** Yazarı, **Yusuf Has Hacip**'tir. Dünyada ve ahirette mutlu olmanın yolları ve ideal Türk devlet anlayışının özellikleri anlatılmıştır. İlk Türkçe siyasetnamedir. Türk-İslam edebiyatının ilk eseridir.
- **Divânü Lûgati't-Türk:** Yazarı, **Kaşgarlı Mahmut**'tur. Araplara Türk dilini öğretmek, Türk milletinin yüceliğini, dilinin zenginliğini göstermek amacıyla hazırlanmış ansiklopedik sözlüktür. Eserde Türklerin tarihi ve coğrafyası, örf ve âdetleri, aile hayatı gibi konulara değinilmektedir. Ayrıca eserde bir de *Türk Dünyası Haritası* bulunmaktadır.
- **Atabetü'l-Hakayık (Gerçeklerin Eşiği):** Yazarı, **Edip Ahmet Yükneki**'dir. Bireyi eğitmek ve toplum düzenini sağlamak için Türkçe yazılmış manzum bir nasihatnamedir. Eserde ayet, hadis ve özlü sözlere yer verilmiştir.

³¹ **Tıraz**, üzerinde hükümdarın ad ve lakaplarının yazılı olduğu süslemeli özel giysidir.

³² **Nevbet**, saray önünde namaz vakitlerinde, savaş ve törenlerde çalınan müziktir.

³³ **Çetr**, hükümdarın başının üstünde tutulan bir çeşit şemsiyedir.

- **Divân-ı Hikmet:** *Ahmet Yesevî* tarafından yazılmış Türkçe şiir kitabıdır. Türk tasavvuf tarihinin ilk edebî eseridir. Hz. Peygamberin yaşamı, dinî hikâyeler, güzel ahlak ve cennet-cehennem gibi konuları içerir. Ahmet Yesevî, Türk Müslümanlığına yön veren bir kişidir.

BÜYÜK SELÇUKLU DEVLETİ (1040-1157)

OĞUZLARIN İSLAMİYETİ KABULÜ

İslamiyet, 10. yüzyılın ikinci yarısında Oğuzlar³⁴ arasında yayılmaya başladı. Ancak Oğuzlar arasında İslamiyet ancak 11. yüzyılda hâkim bir din hâline gelebilmiştir. Selçuklu Devleti'nin kurulmasından birkaç yıl sonra on bin çadırılık bir Türk topluluğu Müslüman oldu. İslamiyet'i kabul eden Oğuzlara *Türkmen* adı verilmiştir. Selçuklular, Anadolu'nun İslamlaşmasını sağladılar ve Haçlı Seferleri'ne karşı İslam dünyasını başarılı bir şekilde korudular. Selçuklular medrese ve kütüphane açarak ve bilim insanları ile öğrencileri maaşa bağlayarak bilimin (dolayısıyla İslam medeniyetinin) gelişmesine katkı sağladılar.

KURULUŞA GİDEN SÜREÇTEKİ GELİŞMELER

- Oğuz Yabgu Devleti'nde subaşı olan *Selçuk Bey*, yabgu ile anlaşmazlığa düşünce Cend şehrine geldi ve burada boyu (Oğuzların Kınık boyu) ile birlikte İslamiyet'i kabul etti.
- 1015-1021 yılları arasında *Çağrı Bey* tarafından Anadolu'ya keşif seferleri yapıldı.
- Selçuklular; *Nesâ (1035)*, *Serahs (1038)* ve *Dandanakan (1040)* savaşlarında Gaznelileri yendi.
- **Dandanakan Savaşı:** 1040 yılında Selçuklular ile Gazneliler arasında yapıldı. Savaşı Selçuklular kazandı. Savaşın sonucunda; Büyük Selçuklu Devleti kuruldu ve Tuğrul Bey sultan ilan edildi.
- *Tuğrul Bey*, adına hutbe okunduktan sonra (kurultay kararı ile) ilk Selçuklu Sultanı ilan edildi.

TUĞRUL BEY DÖNEMİ (1040-1063)

- Başkenti, *Nişabur*'dan (daha batıda yer alan) *Rey* şehrine taşıdı.
- Tuğrul Bey, şehzadeleri ve komutanları Anadolu'nun fethi için görevlendirdi.
- **1048-Pasinler Savaşı:** Daha önce pusuya düşürülen Selçuklu kuvvetlerinin öcünü almak ve Anadolu'yu fethetmek isteyen Büyük Selçuklu ordusu, Bizans ve Gürcü kuvvetlerini mağlup etti. *Pasinler Savaşı*, *Bizans ile Büyük Selçuklular arasında yapılan ilk önemli savaştır*. Bu savaş sonucunda Bizans, Malazgirt Savaşı'na kadar Büyük Selçukluların karşısına çıkamayacaktır.
- 1055'te Şii Büveyhoğulları Devleti'nin yıkarak Abbasi Devleti'ni bu devletin baskısından kurtardı. Bunun üzerine Abbasi halifesi tarafından Tuğrul Bey'e "*Şarkın ve Garbın Sultanı*" unvanı verildi.

ALP ARSLAN DÖNEMİ (1063-1072)

- ✓ Batı'da Gürcistan üzerine sefer düzenlendi ve Bizans'ın elindeki Ani Kalesi fethedildi.
- ✓ **Nizamiye Medreseleri:** Vezir *Nizamülmülk*'ün önerisiyle kuruldu. Amacı, Şii Fâtımilerin ve Bâtınilerin yıkıcı faaliyetleri ile mücadele etmek ve sünni düşüncüyü yaymaktır. İlk Nişabur'da daha sonra Bağdat ve diğer önemli şehirlerde açıldı. Medreselerin giderleri ve öğrencilerin bütün ihtiyaçları vakıf gelirleriyle karşılanmıştır. Nizamiye Medreselerinde görev alan müderrislerden biri de *İmam Gazalî*'dir.
- ✓ **1071-Malazgirt Savaşı:** Süvari birliklerinden oluşan *Alp Arslan* idaresindeki Büyük Selçuklu ordusu, ağır zırhlı ve hantal bir yapıda olan *Romanos Diogenes (Romen Diyojen)* idaresindeki Bizans ordusunu *-Turan taktiği ile-* mağlup etti. Savaşın kazanılmasında, Bizans ordusundaki Türk asıllı askerlerin (*Peçenek ve Uzlar*) Selçuklu saflarına geçmesi önemli bir etkenidir. Malazgirt Zaferi, İslam ülkelerine fetihnamelerle duyuruldu. **Malazgirt Savaşı'nın sonuçları:**
 - *Anadolu'nun kapıları Türklere açıldı ve Anadolu'nun fetih süreci hızlandı.*
 - *Bizans'ın yardım isteği üzerine Haçlı Seferleri hazırlığı başladı.*
 - *Abbasi halifesi, Alp Arslan'a "İslam Ülkelerinin Sultanı" unvanını verdi.*
- ✓ Bir kale kuşatması esnasında hançerlenerek yaralanan Alp Arslan, dört gün sonra vefat etti.

MELİKŞAH DÖNEMİ (1072-1092)

- * Melikşah, taht mücadelesine girişen amcası *Kavurd*'u mağlup etti ve öldürttü.
 - * Karahanlılar ve Gazneliler hakimiyet altına alındı.
 - * Başkent, *İsfahan*'a taşındı.
 - * Batı'da İzmit'e kadar Anadolu toprakları ile Gürcistan, Suriye, Kudüs ve Yemen fethedildi.
 - * Alamut Kalesi'ni ele geçiren *Hasan Sabbah*'ın öncülüğündeki Bâtıniler, önemli bir sorun hâline geldi
- Not:** Alp Arslan ve Melikşah'ın veziri olan *Nizamülmülk*, *Siyasetname* adlı eserinde sultanın vasıflarını anlatmıştır.

TAHT KAVGALARI (1092-1118): Melikşah'ın oğulları (Berkyaruk, Mehmet Tapar) arasında meydana gelen taht mücadelesi dönemidir. Bu dönemde I. Haçlı Seferleri'ne karşı etkin mücadele edilemedi. Ancak Bâtini faaliyetlerine karşı ciddi tedbirler alındı ve Bâtinileri rahatsız edici seferler düzenlendi.

³⁴ **Oğuzlar (Guzlar, Dokuz Oğuzlar):** Oğuz adına ilk defa *Kök Türk Kitabeleri*'nde rastlanmaktadır. Oğuz (ok + uz) kelimesi "boyar birliği" anlamına gelmektedir. Oğuzlar, Kök Türk ve Uygur devletlerine tabi olarak yaşadılar. Türkiye, Azerbaycan, İran, Irak ve Türkmenistan Türklerinin ataları olarak bilinen Oğuzlar; *Büyük Selçuklu Devleti*, *Türkiye Selçuklu Devleti* ile *Osmanlı Devleti*'ni kurdular.

SENCER DÖNEMİ (1118-1157)

- ⊕ **"Sultan-ı Azam"** unvanını alan Sultan Sencer, devleti yeniden düzenledi.
- ⊕ Gazneliler ve Karahanlılar yeniden hakimiyet altına alındı.
- ⊕ **1141-Katvan Savaşı:** Karahitaylara mağlup olan Büyük Selçuklu Devleti, yıkılma sürecine girdi.
- ⊕ Sultan Sencer, vergi sorunu nedeniyle başlayan Oğuz isyanı sırasında, Oğuzlara esir düştü.
- ⊕ 1156'da esaretten kurtulan Sencer'in 1157'de ölmesiyle Büyük Selçuklu Devleti yıkıldı.

Büyük Selçuklu Devleti'nin Yıkılma Nedenleri:

- ✓ Taht mücadeleleri
- ✓ Bâtınilerin yıkıcı faaliyetleri
- ✓ Bizans'ın baskısı ve Haçlı Seferleri
- ✓ Katvan Savaşı'nın kaybedilmesi
- ✓ Atabey ve meliklerin bağımsızlık mücadeleleri

BÜYÜK SELÇUKLU DEVLETİ'NİN ZAYIFLAMASIYLA ORTAYA ÇIKAN DEVLETLER VE ATABEYLİKLER

- ❖ **Devletler:** Irak Selçuklu Devleti, Kirman Selçuklu Devleti, Suriye Selçuklu Devleti, Türkiye Selçuklu Devleti.
- ❖ **Atabey ve Atabeylikler:** Eyaletlere vali olarak gönderilen Selçuklu şehzadelerini (**Melik**) devlet adamı olarak yetiştirmekle görevlendirilenlere **"Atabey"** denir. Atabeyler, devletin zayıfladığı dönemlerde görev bölgelerinde **"Atabeylik"** adı verilen şu devletleri kurdular: **Şam Atabeyliği (Böriler), Musul ve Halep Atabeyliği (Zengiler), Azerbaycan Atabeyliği (İldenizliler), Fars Atabeyliği (Salgurlular).**

BÜYÜK SELÇUKLU DEVLETİ'NDE GÜÇ VE YÖNETİM YAPISI

- Devletin mülki teşkilatına **İranlılar**, askerî teşkilatına **Türkler** hâkim olmuştur.
- Vezirlik kurumunda Abbasi, Sasanî ve Gazne tesiri vardı.
- **"Ülke, hükümdar ailesinin ortak malıdır", "kut anlayışı"** ve **"hükümdarın mutlak (tek) yetkili olması"** gibi Türk devlet gelenekleri devam ettirilmiştir.
- **Hükümdarlık sembolleri (alametleri):** Para bastırmak, hutbe okutmak, tuğra (mühür), çetr (şemsiye), nevbet (askeri mızıkâ).
- Saraydaki çalışanları **"Hâcibü'l-hüccâb"** denilen görevli denetlerdi.

DİVAN TEŞKİLATI

Genel devlet işlerinin görüşüldüğü Büyük Divan'a (Saltanat Divanı) bağlı dört divan vardı:

- ✓ **İnşa (Tuğra) Divanı:** Yazışma işlerden sorumlu divandır.
- ✓ **İstifa Divanı:** Mali işlerden sorumlu divandır.
- ✓ **İşraf Divanı:** Teftiş işlerinden sorumlu divandır.
- ✓ **Arz Divanı:** Askerî işlerden sorumlu divandır.

Ayrıca Büyük Divan'a bağlı olmayan **Berid Divanı (posta divanı), Mezalim Divanı (siyasi davaların görüldüğü sultan başkanlığındaki mahkeme)** ve **Hatun Divanı** gibi divanlar bulunurdu.

HUKUK: Hukuk sistemi şer'î ve örfî olmak üzere ikiye ayrılırdı:

- **Örfî Hukuk:** Asayiş bozan ve kanunlara uymayanların davalarına **emir-i dad** bakardı.
- **Şer'î Hukuk:** Evlenme-boşanma, miras, nafaka davaları ile vakıf ve noter işlerine **kadı** bakardı. Baş kadıya, **kadıü'l-kudat** denir.

ORDU: Ordu, çoğunlukla hafif silahlar kullanan süvarilerden oluşuyordu. Kuşatmalarda ise arrade (hafif taş atan silah) ve mancınık gibi ağır silahlar kullanılırdı. Selçuklu ordusu; **Hassa Ordusu** (sipahilerden oluşan ve her an savaşa hazır olan askerler), **Gulaman-ı Saray** (sarayı korumakla görevli muhafız birliği), **ikta askerleri, bağlı devletlerin askerleri, gönüllüler, ücretliler** ve **Türkmen** kuvvetlerinden oluşuyordu. Ordu savaş sırasında; merkez, sağ kol, sol kol, öncü ve artçı şeklinde tertiplenirdi.

BÜYÜK SELÇUKLU DEVLETİ'NDE KÜLTÜR VE MEDENİYET

Astronomi eğitimi yapılan **rasathaneler** (İsfahan ve Bağdat rasatheneleri) ve dini ve akli bilimlerin okutulduğu **medreseler** dönemin önemli bilim merkezleridir. Eğitim ve öğretim faaliyetleri Alp Arslan döneminde belli bir programa bağlanarak sistemli hâle getirildi. Zengin kütüphanelerle donatılmış medreselere müderrisler atandı; medreselerdeki öğrencilere maaş (burs) bağlandı.

Matematik ve astronomi alanında Ömer Hayyam, İsfizârî, El-Vâsîtî; felsefe alanında Muhammed b. Ahmed Beyhakî; fizik alanında El Savi; tıp alanında Sabur b. Sehl, İbnü't Tilmiz, Ebu Said Muhammed b. Ali; edebiyat alanında Emir Muizzi, Ömer Hayyam, Enveri, Ezraki öne çıkan bilim insanlarıdır. Selçukluların kökenini anlatan **Meliknâme** ve **Tarih-i Al-i Selçuk** dönemin önemli eserleridir.

Selçuklu sultan ve melikleri şiir ve edebiyatla yakından ilgilenmiştir. Selçuklularda resmî dilin Farsça olması dolayısıyla edebiyatta Farsça kullanılmıştır.

Büyük Selçuklular medrese, cami (mescit), kümbet (anıt mezar, türbe), saray, imaret, ribat, kervansaray, darüşşifa, hamam, kale, sur ve sebil gibi mimari eserler yaptılar. Sultan Sencer Türbesi, İsfahan Mescid-i Camisi ve Nizamiye Medreseleri dönemin öne çıkan mimari eserleridir. **Silindirik ve Türk üçgeni tarzı kubbe, yivli minare, çok köşeli çatı, sivri kemer, dörtgen ve beşgen mihrap, (çift başlı kartal, boğa, ejderha ve kuş gibi hayvan tasvirleri taşıyan) kabartma heykel ve katlar halinde sıralanan pencere** Selçukluların İslam mimarisine kattığı yeni unsurlardır. Selçuklular süsleme, kitabe, hat, minyatür, tezhip, halı, kilim ve çini gibi diğer sanat alanlarında da değerli ürünler ortaya koymuştur.

Türk müziği, tasavvufun yayılması sonucu müzik ve semanın ayinlere girmesiyle gelişme imkânı bulmuştur. Saray önünde beş namaz vaktinde, savaşlarda ve törenlerde **“nevbet”** denilen müzik çalınırdı. Kopuz, tanbur, ney, bağlam ve boru önemi Türk müziği aletleri idi.